

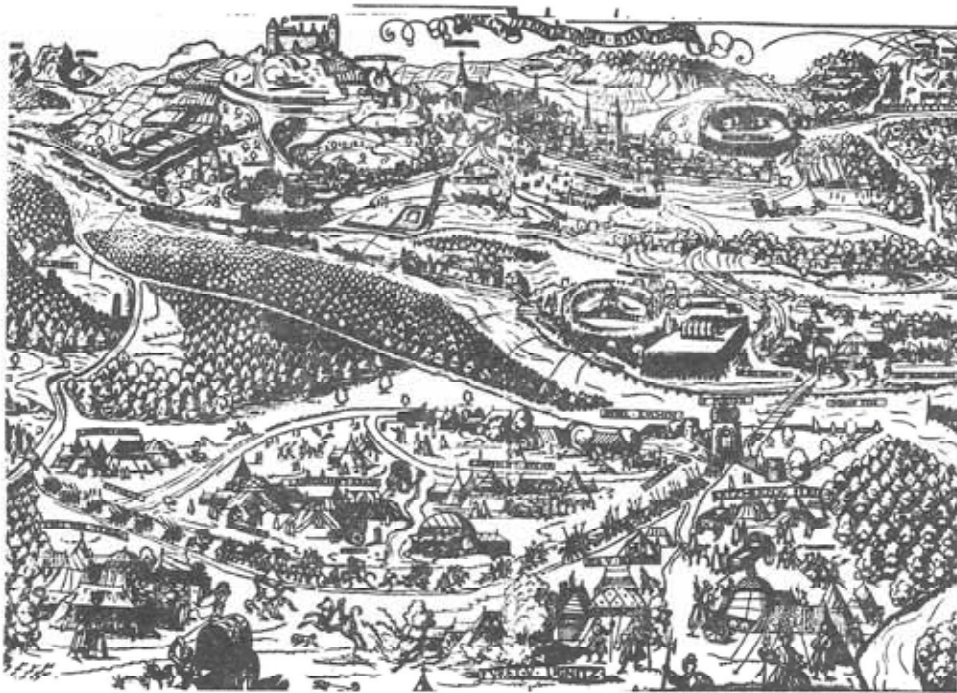
## VÝZNAMNÉ OJEDINELÉ NÁLEZY Z DOBY RÍMSKEJ V BRATISLAVE

*Magda Pichlerová*

V dejinách Bratislavy sledujeme postupnú nadväznosť súčasných dejín na kontinuálny vývoj od najstaršieho obdobia. Samotná poloha mesta so svojim environmentným prostredím, ležiaca na rozhraní alpsko-karpatsko-podunajskej záujmovej sféry, predurčovala jej dôležitú úlohu v kontexte vývoja v celej stredodunajskej oblasti. Prírodne chránený mikroregión o rozlohe 367 km<sup>2</sup> bol jedným z najvýznamnejších vo východnej časti strednej Európy. Poskytoval výhodné sídliskové podmienky, dostupné surovinové základne, neskôr umocnené diaľkovým cestným tranzitom, v dôsledku ktorého vznikol aj politicko-mocenský záujem o tento región už u prvých historicky známych etník (Kelti, Dákovia, Germáni, Rimania, Slovania, Avari).

Rovnako aj v dobe rímskej malo územie Bratislavy s blízkym okolím (Bratislavská brána<sup>1</sup>) solitérne postavenie v celom stredodunajskom limitnom úseku. Popri výskumoch na rímskych náleziskách: Bratislava-Devín, Dúbravka, Rusovce sú archeologické nálezy z bratislavského mikroregiónu veľmi fragmentálne. Napriek tomu viaceré nálezy majú primárnu hodnotu; sú to nálezy, ktoré v kategorizácii zbierok sa označujú ako nálezy ojedinelé. I keď nemajú plnú vedeckú hodnotu v mnohom dopĺňajú dejiny rímskej Bratislavy. Spolu s nimi sa žiada poukázať na špecifické prírodné prostredie, ktoré zohralo v sídliskovom procese dôležitú úlohu. Jedným z činiteľov bol Dunaj-Danuvius, ktorý delí priestor na dve časti s odlišnými geografickými podmienkami ovplyvňujúcimi osídlenie. Územie severne od Dunaja môžeme označiť ako časť karpatská, južne od neho zadunajská.

Ťažiskom osídlenia bola karpatská časť; zadunajská svojou osobitou geografickou realitou nevytvárala vhodné podmienky k intenzívnemu osídleniu. Zmenu sídliskového pomeru sledujeme iba v dobe rímskej. Bratislavský mikroregión, naďalej strategicko exponované územie, netvorilo už kultúrnu a etnickú jednotu, naopak porovnaním osídlenia obidvoch častí ukazujú sa odlišné historické vzťahy. S analogickým delením jedného celku sa v takej územnej podobe často nestretávame. Karpatská časť sa stala imanentným záujmom vtedajších dvoch európskych mocností: Germánov a Rimánov. Zadunajská časť oproti tomu tvorila územnú

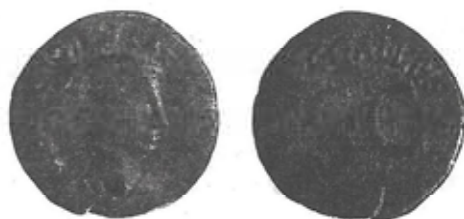


Obr. 1. Pohľad na karpatskú časť Bratislavy zo zadunajskej časti. Dobový drevorez H. Mayera z r. 1563 (korunovanie Maximiliána II)

integritu provincie Panónia a tým de facto bola invariantnou súčasťou Rímskej ríše. Jej vývoj bol súbežný s vývojom v celej pohraničnej militantnej zóne na stredodunajskom úseku Limes Romanus. Dunaj sa po prvý raz stal hraničnou riekou ako prírodná prekážka zaisťoval tentoraz ochranu zadunajskej časti proti nepriateľovi zo severu, proti aktivizujúcim sa svébskym družinám.

#### Osídlenie zadunajskej časti Bratislavy

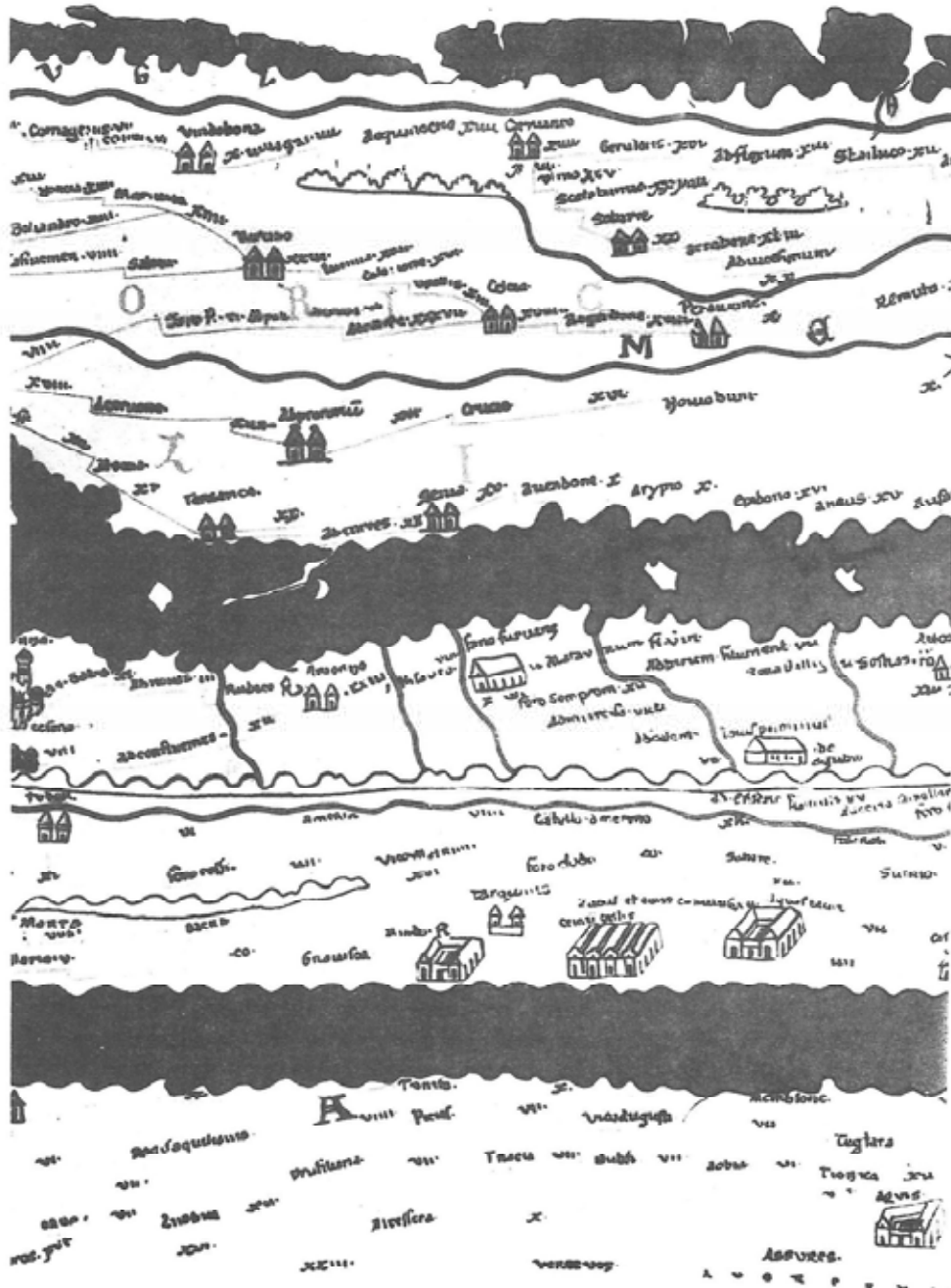
V zadunajskej časti vytváral Dunaj svojím rozvetvením zložitý ostrovný systém. V miestach oproti hradnému kopcu sa sformovali dve výrazné ramená: pečenské a rusovské, dobre sledovateľné v celkovej scenérii ešte na niektorých stredovekých a novovekých mapách, ako i na grafických listoch (obr. 1).<sup>2</sup> Osídlenie zaniknutých ostrovov nie je archeologicky preukázateľné, môžeme tu hovoriť o sídliskovom hiáte; azda slúžili len ako prechodné sídla rybárov a pastierov. Ak správne predpokladáme, že rusovské rameno bolo v rámci dunajského povodia jeho najjužnejším splavným tokom, potom zistená koncentrácia sídlisk v miestach dnešných Rusoviec súvisí jedine s výhodným brodovým priechodom spájajúcim obidve strany bratislavského mikroregiónu už od praveku.<sup>3</sup>



Obr. 2. Bratislava, Gerulata; minca z doby cisára Augusta

Ako sme spomenuli, zadunajská časť patrila Panónii, ktorá r. 8 sa stala rímskou provinciou, avšak z prvého polstoročia tu postrádame doklady o obsadení dunajskej hranice, ktoré s istou pravdepodobnosťou tvorilo v tejto časti spomenuté rusovské rameno. Najstarším nálezom je bronzová minca – republikánsky as z roku 15 pred n. l., z obdobia Augusta (27 pred n. l. – 14 n. l. – obr. 2), ktorá azda náhodne stratená v miestach neskoršieho tábora Gerulata,<sup>4</sup> súvisí s rímskou obchodnou cestou prechádzajúcou cez rusovský brod z juhu do karpatskej časti a ďalej do nadkarpatského priestoru.<sup>5</sup> Ale rovnako ako platná minca je v časovej zhode s Tiberiovým ťažením a jeho pobytom pri Dunaji r. 6 nášho letopočtu.<sup>6</sup> Otázka lokalizácie „hiberna iam Caesar ad Danubium“ spomenutou v súdobej písomnej správe G. Velleiusa Patercula ostáva naďalej otvorená,<sup>7</sup> i keď bezpečne tento zimný tábor vybudoval Tiberius v priestore Bratislavskej brány a to pri brodovom priechode (Hainburg, Rusovce).

Ďalším dokladom o pobyte rímskeho vojska, či jednotky v miestach neskoršej Gerulaty je kostrový hrob III, ktorý sa radí k vojenským hrobom. Tento od neskorších vojenských hrobov, prevažne žiarových, ktoré obsahovali popri iných milodarov iba osobnú zbraň – železný nož s tŕňom, s rúčkou ukončenou závesným krúžkom, v jednom prípade tuľajkou,<sup>8</sup> mal ako jediný útočnú zbraň – železný oštep.<sup>9</sup> Na jeho staršie datovanie, nakoľko oštep nie je výrazným chronologickým prvkom, poukazuje nálezová situácia: v superpozícii boli žiarové hroby, z toho jeden obsahoval mincu Domitiana (z r. 81–96), ďalší mincu Traiana z roku 98; tento hrob, najskôr už nebol na povrchu označený. Kostrový hrob III obsahujúci aj rímsky krčah datovaný do 1. storočia, zastupuje najstarší hrob, ktorý azda súvisí tu s krátkodobým pobytom vojakov, kedy vlastné pohrebisko nemuselo vzniknúť. Zomrelého vojaka pochovali na najvyššom mieste jedinej rusovskej vyvýšeniny, kde neskôr využijúc vyvýšeninu vzniklo limitné pohrebisko označené v rámci gerulátskych pohrebísk ako pohrebisko II.<sup>10</sup>



Obr. 3. Tabula Peutingeriana, detail s vyznačením tábora Carnuntum a Gerulata

Druhou otázkou sú počiatky obsadenia zadunajského územia v Bratislavskej bráne. Ako sme vyššie poukázali, vznikom provincie Panónia neobsadili Rimania jej severnú dunajskú hranicu; ale koncedovali klientelné Vanniovo kráľovstvo na území severne od Dunaja<sup>11</sup> a obchodné spojenie cez túto časť z Impéria do naddunajskej oblasti rešpektovali obidve strany. Až pád Vannia v polovici 1. storočia si príčinne vyžiadal presun rímskych legionárov a zaistenie pravobrežného zadunajského priestoru. V krátkom čase po vybudovaní tábora Carnuntum posilnili jeho obranu o dva auxiliárske tábory, v podstate obidva vznikli za Vespasiana.<sup>12</sup> Jeden z nich leží západne od Carnunta, v dnešnej obci Petronell, druhý východne od neho v Bratislave–Rusovciach<sup>13</sup>, ktorý nazvali Gerulata. Tu sa žiada poznamenať, že pôvodné pomenovanie poznáme z topografického údaja zo stredovekého prepisu rímskej mapy zv. Tabula Peutingeriana (obr. 3) a z ďalších súdobých prameňov (Itinerarium Antonini a Notitia dig.), kde zmienky o Gerulate sú prvými písomnými dokladmi v dejinách Bratislavy.

Auxiliársky tábor Gerulata ležiaci v zadunajskej časti dnešnej Bratislavy bol jedným zo stálych limitných táborov, ktorý zaisťoval brodový priechod výpadovej vojenskej a obchodnej cesty do karpatskej časti Bratislavy a ďalej. Prvá vlna kolonistov, ktorú možno charakterizovať ako imigráciu, prišla pri, alebo krátko po vybudovaní zemnodrevného tábora; založili canabae. Toto v teréne nie je preskúmané, ale jeho obyvatelia pochovávali na spoločných pohrebiskách, ktoré v 1.–2. storočí sa líšia od pohrebísk vo vnútrozemí zložitejšími pohrebnými zvykmi. Sú odrazom etnicky zmiešaného obyvateľstva žijúceho v tejto pohraničnej oblasti, preto ich charakterizujem ako limitné, vojensko–civilné pohrebiská.<sup>14</sup> V okolí táborov vznikali ďalšie civilné osady (villy, vicusy a latifundiá), ktoré ako poľnohospodárske usadlosti tvorili hospodárske zázemie táborov.<sup>15</sup> Tieto v blízkosti Gerulaty v prvej etape jej vývoja nepoznáme (1.–2. stor.). Ak vylúčime nedostatočný terénny výskum, poskytuje vysvetlenie opäť pohľad na prírodné prostredie. Dunajské povodie v Bratislavskej bráne bolo nielen záplavovým územím, ale navyiac v šírke niekoľkých kilometrov do vnútrozemia vytváralo ťažko priechodný prales s lužnými a bukovohrabovými stromami a iným porastom, ako najnovšie ukazuje paleobotanický výskum.<sup>16</sup> Tento síce poskytoval bohatú surovinovú základňu vrátane vodných živočíchov, vtáctva a zveriny, zaisťoval prírodnú ochranu, ale nevytváral vhodné podmienky ku vzniku poľnohospodárskych osád. Pritom založenie tábora napriek spomenutým nepriaznivým podmienkam v Bratislave–Rusovce nebolo náhodné, súviselo s nutnosťou obsadenia strategicky dôležitého brodu, frekventovanom od staršej doby bronzovej a najmä v predchádzajúcom keltskom období. Do postupného rozširovania životného priestoru odlesňovaním (najmä v karpatskej časti) zasiahli najviac Kelti používajúc už zdokonalené železné nástroje (píly, sekery, klíny a pod.). Možno usudzovať, že s príchodom auxiliárskych jednotiek a kolonistov sa začalo s intenzívnou a zámernou exploataciou stromov a klčovaním porastu; drevo použili pre limitné potreby, možno i vyvážali do vnútrozemia, čo sa archeologicky nedá doložiť.

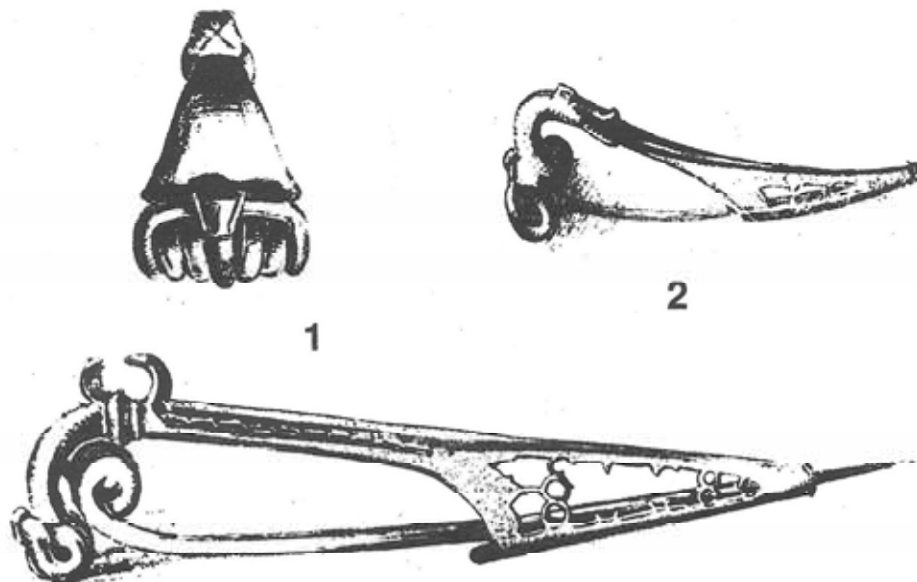
S geografickou nepriaznivou realitou životného prostredia vstupuje do popredia otázka zásobovania gerulátskeho tábora a canabae poľnohospodárskymi produktami koncom 1. a v 2. stor. Najskôr sa dovážali z provincie po vedľajšej trase diaľkovej cesty – via succinea, doloženou čiastočne už v dobe laténskej, ktorá cez

Gerulatu a jej brod prechádzala do karpatskej časti Bratislavy a pokračovala ďalej na východ, severovýchod a na sever. Na dovoz z juhu poukazuje nález broskyňových jadierok, ktoré boli vo väčšom počte zastúpené v hrobe typu bustum (hrob 97) na gerulátskom pohrebisku II. Ak sa potraviny transportovali z Carnunta, do úvahy najskôr prichádza lodná preprava po rusovskom splavnom ramene. Neskôr po limitnej ceste (via iuxta amnem Danuvium), u ktorej ale nie je známe, kedy ju Rimania v tomto ťažko prichodnom teréne vybudovali. Otázku počiatkov jej výstavby najskôr vyrieši spoločný výskum realizovaný na území zadunajskej časti Bratislavy a na priľahlom území Rakúska a Maďarska. Rovnako sa žiada preskúmať niektorú z vill, ktorých existenciu v okolí Gerulaty dokladajú predovšetkým nálezy zo starších prieskumov (mnohé z konca minulého storočia) a datujú ich do mladšej doby rímskej. Najbližšie ku Gerulate je villa v Čunove (zač. 3. stor.), na ďalšie poukazujú kostrové hroby z nepreskúmaných, najskôr villových pohrebísk zo 4. stor. opäť v Čunove, v Rusovciach–Deutsch Jahrendorfe a niekoľko hrobov odhalených pri kostolíku sv. Víta v okrajovej časti dnešných Rusoviec, ktoré najskôr poukazujú na blízkosť villy.<sup>17</sup> Gerulata v porovnaní s analogickými náleziskami tohto charakteru na rímskej hranici (napr. vo Schwechate, Fischamende, v Mosonmagyaróvári, v Györi a ďalšími) je nateraz najpreskúmanejším auxiliánskym táborom. Výskumom sa riešila otázka jej založenia v miestach dnešných Rusoviec; získané podklady dovoľujú už poznanie jej vývoja (zemnodrevený tábor, kastel, tábor burgusového typu v záverečnej fáze) a prispeli k riešeniu limitnej problematiky panónsko-dunajskej hranice v úseku Bratislavskej brány.<sup>18</sup>

#### Osídlenie karpatskej časti Bratislavy

V prvých 50–tich rokoch nášho letopočtu, kedy pre Rimánov nebolo politickou nutnosťou obsadiť územie panónsko–dunajskej hranice, tvorila karpatská časť Bratislavy kultúrnu jednotu so súbežným vývojom na juhozápadnom Slovensku, v Dolnom Rakúsku a na južnej Morave. Novými objavmi sa do popredia dostáva riešenie politického postoja svébskej mocnosti s vládnuou kvádskou nobilitou, ktorú v širších súvislostiach v rámci severnej naddunajskej oblasti rieši J. Tejral. Poukázal na význam germánskych hrobov s početnými rímskymi importami ako výsledok špecifických vzťahov svébskeho obyvateľstva s centrálnymi časťami Rímskej ríše.<sup>19</sup> Nie je preto náhodné, že sa s ojedinelými rímskymi importami stretávame aj v karpatskej časti, cez územie ktorej časť obchodných spojov nutne prechádzala, takže v rámci germánskeho osídlenia jej okrajová poloha nemala periférne postavenie. Najstaršie rímske importy poznáme z Devína, kde ich isté sústredenie nie je lokálnou zvláštnosťou spojenou s brodovým, iste dôležitým priechodom cez Dunaj, ale je skôr odrazom výsledkov terénneho výskumu v trvaní niekoľkých desiatok rokov.<sup>20</sup>

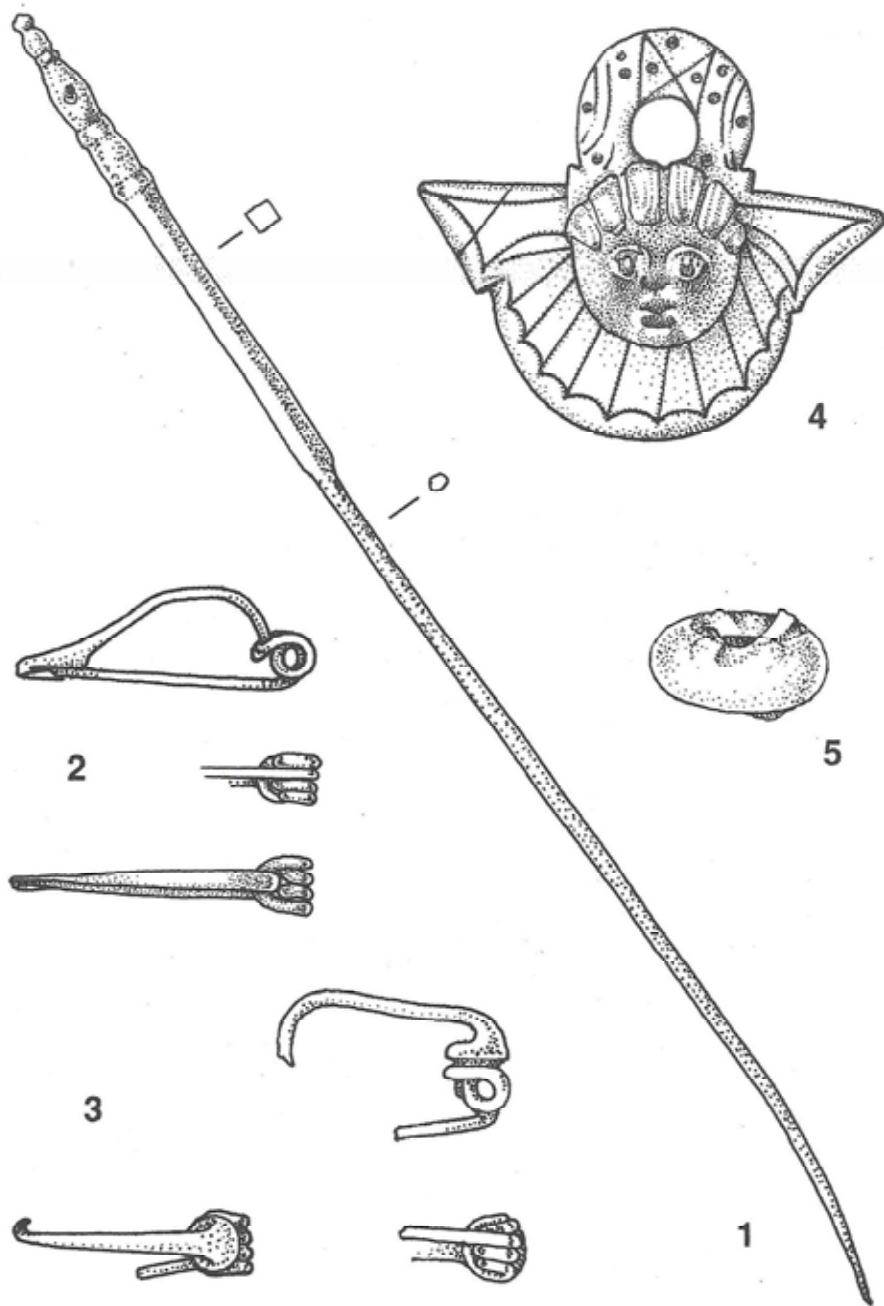
Nálezy z ranotiberiovho obdobia, vrátane mincí z doby Augustovej,<sup>21</sup> spŕn typu Aucissa a ďalších zo série najstarších nóricko–panónskych spŕn sú dokladmi počiatkov obchodných kontaktov Rimánov s naddunajským priestorom. Tomuto časovému úseku patrí ďalšie nálezisko v časti Staré mesto, poloha ul. Klarisiek, kde sa pred sto rokmi našli pri výkope ryhy pre mestskú kanalizáciu v hĺbke 2 m tri bronzové spony, pravdepodobne z hrobov. Tieto sa dostali do súkromných



Obr. 4. Bratislava, Klariská ul., noricko-panónske spony. Kresba z roku 1892

zbierok a ich dnešné uloženie nepoznáme.<sup>22</sup> Z dvoch sa zachovali kresby, z nich nóricko-panónska spona s krídielkami (obr. 4: 1) je zobrazená realisticky, druhá má na lúčiku plasticky stvárnenú zvieraciu hlavičku (obr. 4: 2), takže v takejto podobe je bez analógií. Ak odhliadneme od dobového romantizujúceho kresebného prevedenia, zastupuje najskôr sponu Almgren typ 67,<sup>23</sup> Eggersov stupeň B1, Kolnškov B1a, čím je súbežná s ranorímskou fázou na Devíne.<sup>24</sup> K tejto fáze patrí aj liate bronzové držadlo z konvice, ktoré v hornej časti je bez protómu, dole ukončené plastickým najskôr palmetovým listom. Našlo sa na bližšie neznámej polohe v Bratislave.<sup>25</sup>

K poznaniu vývoja v prvých desaťročiach nášho letopočtu sú opäť dôležité nálezy z Devína, poloha Farárova lúka, kde sa odkryli dva kostrové hroby s početnými rímskymi bronzovými importami spolu s germánskou keramikou.<sup>26</sup> Sú prvým dokladom germánskych hrobov s možnosťou usudzovania na postupnú, pokojnú okupáciu karpatskej časti, ktorá územne okolo r. 20 tvorila súčasť vzniknutejšieho Regnum Vannianum. K tomuto obdobiu patria dve ďalšie náleziská. Sú síce čo do obsahu vzájomne odlišné, ale ich spoločným menovateľom je nálezová poloha – ležia pri dvoch značne od seba vzdialených strategických miestach v okrajovej zóne karpatskej časti. Prvou je lokalita Trnávka, poloha Haithova tehelná (dnes Ivánska cesta), kde sa roku 1936 pri exploatacii hliny



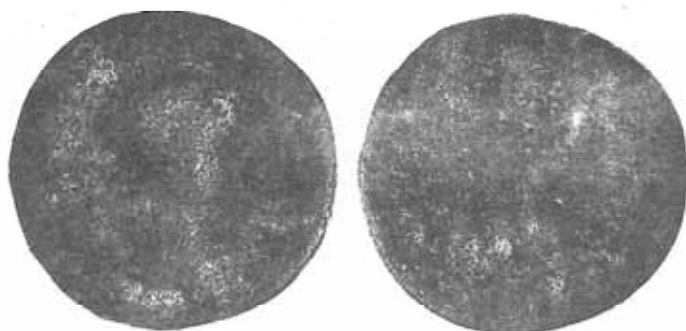
Obr. 5. Bratislava: Trnávka, kvádske pohrebisko 1 - 3; Trnávka, 4 - Ivánska cesta, ataša, 5 - Šmeralova ul.;  
fragment skla



zachránilo niekoľko črepov germánskej keramiky, najskôr z popolníc.<sup>27</sup> Z bronzových okrás sú to dve rannogermánske spony (*obr. 5: 2-3*), z ktorých je jedna žiarom zdeformovaná, druhá typu Almgren 16 s početnými analógiami o. i. v Dobřichove-Piřhore.<sup>28</sup> Najvýraznejšia v zachránenom materiáli je bronzová ihlica s profilovanou hlavičkou, v stredovej valcovitej časti s kruhovým otvorom (v ktorom je časť drôtika) a s relatívne dlhým krčkom štvorhranného prierezu výrazne odsadeným od ihly s kruhovým prierezom (*obr. 5: 1*). Patrí k ihliciam rozšíreným v Slobodnej Germánii, i keď priamu analógiu nepoznáme. Dopĺňa tak sériu germánskych profilovaných ihlíc zoskupených B. Beckmannom do skupiny I, podskupina IIb-IIc, najbližšie k ihlici typu 18.<sup>29</sup> Na JZ Slovensku sa typ profilovanej ihlice vyskytol na germánskom pohrebisku v Abraháme,<sup>30</sup> od ktorej sa bratislavský typ líši dlhým štvorcovým krčkom. Ako ojedinelý kus zastupuje germánsky komponent, ktorý nie je importom. Jej výskyt spolu so starogermánskymi vojenskými sponami najskôr možno spojiť s prvým posunom Kvádov k Dunaju v prvej štvrtine 1. storočia, kde obsadili strategicky významný severný okraj dunajského brodu (vyústenie gerulátskeho priechodu). Žiaľ, nálezisko je zničené a zachovaná torzovitosť nálezov nedovoľuje širšie vyhodnotenie.

Vzťahuje sa to rovnako i na druhé nálezisko, ktoré sa nachádza v SZ časti Bratislavy, a to v Devínskej Novej Vsi, poloha Slnčná ul., opäť v miestach dôležitého brodového priechodu, a to cez rieku Moravu.<sup>31</sup> Roku 1976 sa tu náhodne odkryli dva hroby. Z nich prvý, výrazne vojenský hrob obsahoval zbraň – železnú kopiju s výrazným stredovým rebrom a ochranný štít je doložený stredovou puklicou, druhý hrob neobsahoval vojenské atribúty. Obidva ale mali ako milodar sekundárne žiarom poškodené bronzové nádoby. Kovanie rohu na pitie, opaskové kovanie, britvu a spony (Almgren typ 68) obsahoval hrob 1 spolu s panvicou. Hrob 2 sa radí k hrobom chudobným, mal časť bronzovej naberačky, železné klince a črepy z nádoby.<sup>32</sup> Obidva hroby patria najskôr menšiemu kvádskemu pohrebisku s analógiami na pohrebiskách odkrytých východne od Bratislavy, ako je Abrahám, Kostolná, Sládkovičovo;<sup>33</sup> datované do Kolníkovho stupňa B 1b (k rokom 25/30+ 50. n. l.), do obdobia Vanniovho kráľovstva. Bronzové nádoby v ich obsahu ako rímske importy podčiarkujú obchodné kontakty s rímskou ríšou.

Z pohľadu rímskej vojenskej expanzívnej politiky je pochopiteľné, že sa v rámci vojensko-politickej koncepcie Rimania zamerali na obsadenie ľavobrežnej strany Dunaja po tom, ako si vojensky v druhej polovici 1. storočia zaistili pravobrežnú časť panónskod-unajskej hranice. Obsadením karpatskej časti Bratislavy sledovali zabezpečenie predpolia na barbarskom území, ochranu prechodu diaľkových obchodných ciest z Impéria do naddunajskej oblasti a až k Pobaltiu a súčasne obsadené územie malo byť východiskovým bodom k nerealizovanému plánu vytvoriť nad Dunajom ďalšiu provinciu. Jednou zo základných otázok je časové určenie obsadenia karpatskej časti rímskymi jednotkami. K rozlíšeniu tlakov záujmových sfér Kvádov a Rimanov o karpatskú časť nie sú archeologicky konkretizované. Najskôr časť germánskeho obyvateľstva po obsadení územia Rimanmi sa v rámci integračného procesu veľmi rýchle romanizovalo, alebo germánskych príslušníkov prijali ako vojakov do svojich služieb. Na gerulátskom pohrebisku II iba v jednom hrobe sa vyskytli typické rímske pamiatky (kahanec s kolkom APRIO, vojenská miska a nádoba, železný kľúč,



Obr. 6. Bratislava, Na Hrebienku; minca cisára Domitiana

zliatky sklenenej fľaštičky) spolu s cudzou, germánskou keramikou, ktorá poukazuje na pohreb romanizovaného vojaka inej etnickej skupiny.<sup>34</sup>

Riešenie problematiky vojenského obsadenia karpatskej časti je zložité pre nerovnomernosť nálezového fondu. Podkladom sú prevažne ojedinelé nálezy, z ktorých viaceré sú unikátne a tým zdôrazňujú významné postavenie tohto priestoru už v tretej štvrtine 1. storočia.<sup>35</sup> K najstarším dokladom patrí *m i n c a* – stredný bronz cisára Domitiana.

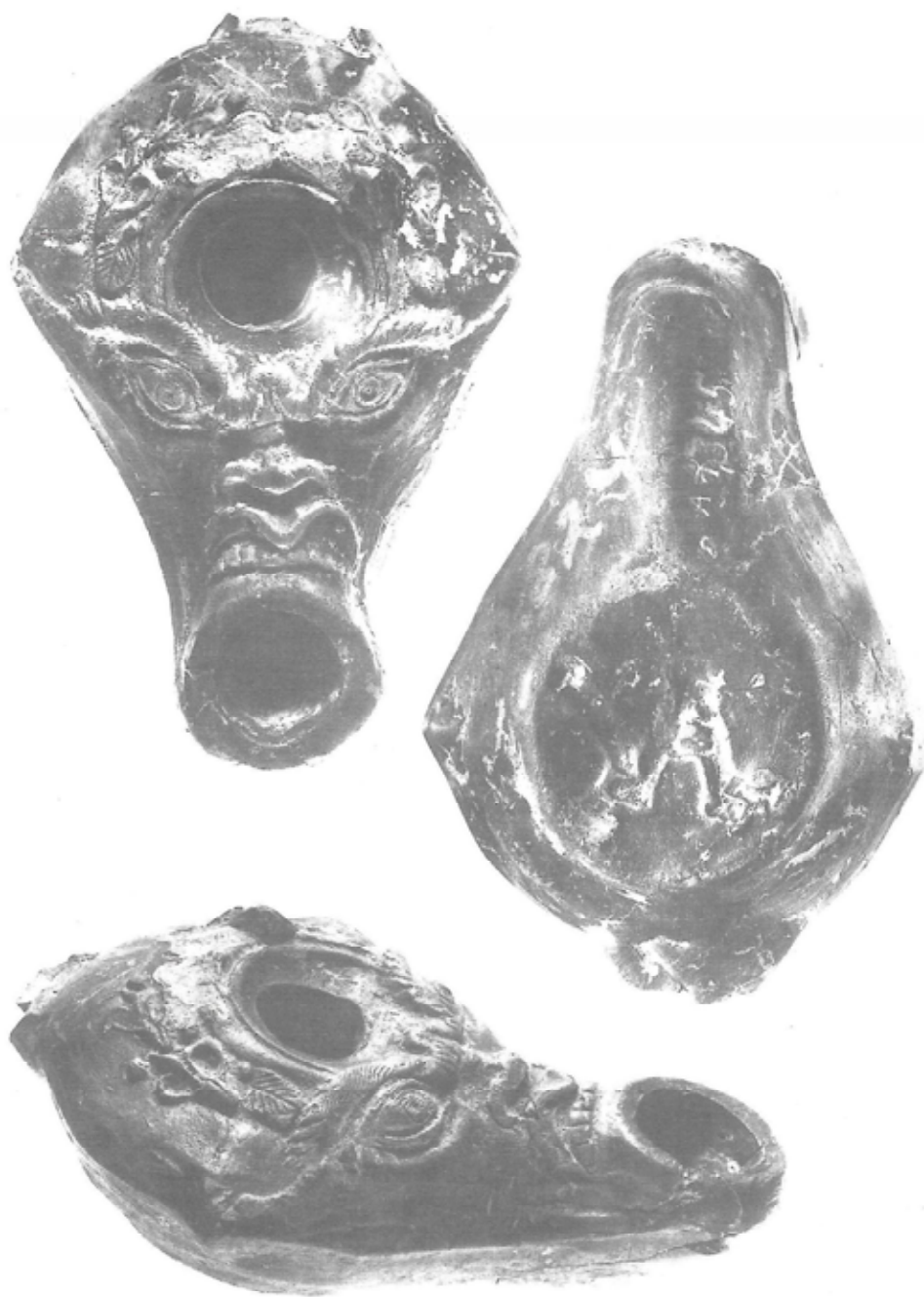
A: ovenčená hlava panovníka vpr., text nečitateľný. R: v strede stojaca postava Virtus, legenda nečitateľná (obr. 6).<sup>36</sup> Našla sa v polohe Na Hrebienku dnes ohraničenou ulicou Drotárskou a Rubínšteinovou roku 1990 pri výkope základov obytného domu; vo zvyšnej časti výkopu sa v profile nerysovala kultúrna vrstva.

Druhým nálezom je *k a h a n e c*, ktorý sa našiel roku 1942 v polohe na Somárskom vrchu č. 456 a jeho nálezca Alojz Janšák ho daroval Mestskému múzeu v Bratislave.<sup>37</sup> Tento hlinený kahanec má dvojkónický tvar s trapézovite formovanou hornou časťou, opatrený na zadnej časti pásikovým – dnes odrazeným – uškom, tehlovohnej farby, otvor pre knôt je sekundárne očiernený (rozm.: v 4,5 cm, dĺ. 10 cm, š. 7 cm – obr. 7, 8). Jeho horná časť je zdobená nízkym reliéfom v kombinácii s rytou technikou; zobrazuje ovenčenú tvár muža an face kombinovanú tak, že s nálevným otvorom v disku a s knôtovým otvorom na mierne predĺženom krčku tvorí jeden estetický celok. Nad stredovým otvorom je plasticky zobrazený rastlinný veniec zo srdcovito formovaných lístkov, doplnených bodkami v poloblúku za sebou. Pod ním dominujú výrazné, šikmo položené mandľovité oči v strede s vyznačenými zrenicami a po obvode lemované rytými krátkymi čiarkami naznačujúce mihalnice; masívne plastické obočie je presekávané rytými čiarkami a stretá sa pri koreni nosa, ktorý zastupuje plastická zvislá linka v strede s vodorovným vývalkom, ukončená ležatou vlnovkou zastupujúcou nozdry, pod ktorou výraznejšia dlhšia vlnovka zobrazuje hornú peru a zvislé krátke čiarky naznačujú

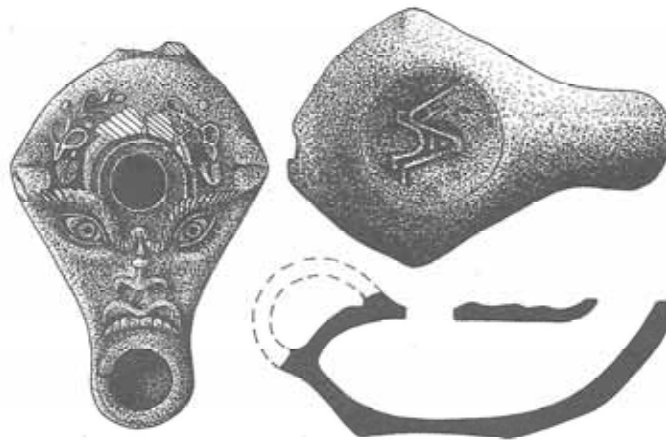
rad horných zubov priamo nad otvorom pre knôt, ktorý v celkovom poňatí predstavuje otvorené ústa.

Kahanec patrí k unikátnym nálezom v širšej stredodunajskej oblasti. Maskovité zobrazenie tváre v kombinácii s rastlinným motívom poukazuje na grécko-helenistické poňatie umeleckého remesla (drobná plastika). Samotná výzdoba a kolok na dne ho radia do skupiny singulárnych kahancov, ktoré sa nevyrábali v početných sériách. Tvarovo vychádza z Loeschkeho typu VII s približnou analógiou v Pompejách, datovanou do druhej polovice 1. stor.<sup>38</sup> V provincii Panónia sa našiel fragment obdobného kahanca na lokalite Nemesvámosi – Baláca, z ktorého sa zachovala časť disku s tvárou muža s výrazným plastickým zobrazením nosa.<sup>39</sup> V rímskom prostredí sa však skôr stretávame s bronzovými kahancami s vyobrazením tváre s núbijskými črtami, ako napr. jeden kus, známy z Vindobony.<sup>40</sup> Ich pôvod sa kladie do Afriky, predovšetkým do Egypta a používali sa v dlhšom časovom rozpätí (koniec 1. stor. pred n. l. s ťažiskom v druhej polovici 1. stor. n. l.). Súbežne s nimi idú aj bronzové obličajové kahance. Takýto sa našiel v Örvényesi (Veszprémska župa), kde tvár muža sa interpretuje ako tvár Pana a súvisí s grécko-rímskym prostredím; datovaný je do druhej polovice 1. stor.<sup>41</sup> Na grécky pôvod bratislavského obličajového kahanca (s tvárou Satyra, Pana?) poukazuje plastický kolok na jeho dne, kde dominuje veľké písmeno A (alfa), v dolnej polovici ktorého je vsunuté písmeno omega; na ľavej strane písmena A sú dve plastické nevýrazné linky kolmé k okraju (*obr. 8*), ktoré sú skôr dokladom výrobných chyby (*obr. 7*) ako dokladom slabo odtlačeného veľkého gréckeho písmena Pi. V skupine firemných kahancov kolok na dne zastupuje značku alebo plné meno výrobcu, s čím pri tomto kolku sa nemôžeme jednoznačne stotožniť a k správnej interpretácii postrádame analógie. Značku na dne kahanca možno teoreticky spojiť s kresťanskou symbolikou, v ktorej popri monograme kríža sa prítomne vyskytujú kombinované písmená Alfa a Omega, teda prvé a posledné písmená gréckej abecedy, ktoré na našom kahanec sú spojené v jeden celok. Tento symbol sa vzťahuje k zjaveniu Jána „ja som A a Ω“ hovorí Boh Pán všemohúci, ktorý tam je, bol a príde, ako „Ja som A a Ω, začiatok a koniec.“<sup>42</sup> Predmetný kahanec s kresťanským prvkom presúva spracovanú problematiku počiatkov starokresťanských vplyvov T. Kolníkom v priestore Bratislavy (Gerulata) na koniec 1. storočia.<sup>43</sup>

S výnimočnosťou kahanca súvisí priamo aj poloha náleziska v časti zvanej Somársky vrch, dnes ohraničenej Mudroňovou a Jančovou ul. Leží na severnom okraji Starého mesta, kde táto poloha je jednou z najvyšších miest (kóta 262). V týchto miestach bezpečne nebolo ani v dobe rímskej osídlenie, preto azda aj kahanec ako ojedinelý nález ostal bez povšimnutia. Ak vychádzame z faktu, že poloha náleziska je hodnoverná, potom tu poukazuje na existenciu rímskej vojenskej pozorovateľne. Z tejto polohy je aj dnes napriek hustej zástavbe veľmi dobrý výhľad na devínsku hradnú vyvýšeninu vrátane Devínskej kobyly, do priestoru Hainburg a na dunajské pobrežie smerom ku Carnuntu. Správnosť predpokladu takejto pozorovateľne podporuje ďalšia lokalita na Hrebienku, kde sa našla minca Domitiana, časovo súbežná s datovaním kahanca, vzdialená od Somárskeho vrchu ca 300–400 m (kóta 270). Z tejto polohy je rozhľad na nízinný lamačský priesmyk, na Hainburg a do východnej časti Podunajskej nížiny, do priestoru Prievoz–Trnávka, kde vyúsťovala cesta, prechádzajúca cez gerulátsky brod. Z obidvoch polôh mohli



Obr. 7. Bratislava, Somársky vrch; obličajový kahanec



Obr. 8. Bratislava, Somársky vrch; obličajový kahanec

rímski vojaci sledovať pohyb na prechodoch diaľkových cestných spojov, resp. ich ohrozenie. Ďalšia výšinná poloha s výhľadom priamo na Gerulatu a dunajské povodie od Podunajskej nížiny po Hainburg s rímskymi dokladmi je hradný kopec (kóta 211). Rímske nálezy: opracované kamene, zlomky architektonických článkov, fragmenty kamenných dosák s nápismi, tehly s kolkami 15. légie Apollinaris a 14. légie a azda i črepový materiál sa tu našli v sekundárnej polohe, použité ako stavebný materiál v základoch Veľkomoravskej baziliky Sv. Salvátora a v múroch stredovekého hradu.<sup>44</sup> V roku 1989 sa v druhej polohe našiel fragment reliéfu s poprsím muža s vencom na hlave, silne poškodený. V krátkom rozbere ho J. Dekan určil ako časť väčšej kompozície zobrazujúcej akt vojenskej pocty víťaznému vojvodcovi alebo cisárovi, najskôr Domitiánovi.<sup>45</sup>

Všetky tri výšinné polohy v horskej okrajovej časti Starého mesta s menšími vojenskými stavbami so strážnou funkciou tvorili v rámci signalizačného systému súčasť vojenskej obrany Bratislavskej brány,<sup>46</sup> najmä karpatskej časti, ktorá i keď ju mali pod kontrolou, predsa celkove súvisela s nepriateľským, barbarkým teritóriom.

Náhodný nález obličajového kahanca v polohe interpretovanej ako pozorovateľňa zastupuje tu najskôr súkromný majetok toho-ktorého rímskeho vojaka, ktorý v rámci vojenských akcií pred odvelením do karpatskej časti Bratislavy slúžil v JV oblasti Rímskej ríše, kde kahanec najskôr získal. Vzhľadom k tomu, že kahanec je opatrený ranokresťanským symbolom, nepatril v tomto období k importovanému tovaru dovážaného sem do pohraničnej militantnej zóny. V našom prostredí mohlo ísť o príslušníka 15. légie Apollinaris, ktorá ako prvá na stredodunajskom úseku táborila v Carnunte. Roku 63 ju odvolali do Orientu, kde sa zúčastnila na potlačení židovského povstania v Jeruzaleme a od roku 71 do 114 pôsobila opäť v Carnunte. V tomto časovom období vojenské carnuntské velenie v rámci zaistenia predlimitnej časti najskôr sem vyslalo auxiliánsku jednotku, cez ktorú sa sem kahanec dostal. A tu sa javí istá súvislosť s nálezom vojenského diplomu, ktorý získalo MNM v Budapešti roku 1882 s označením



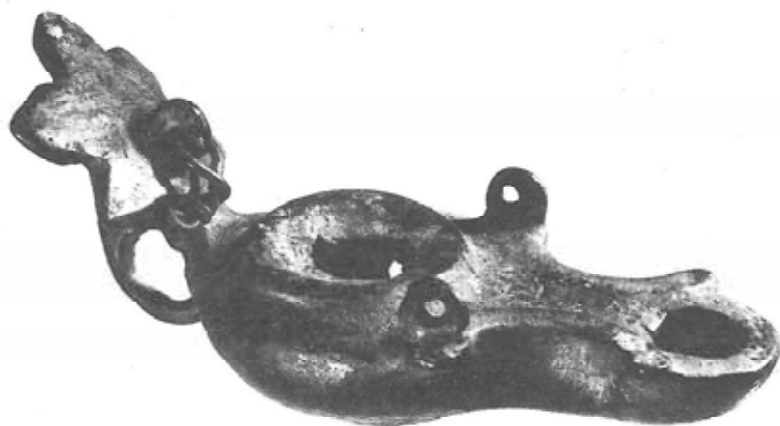
Obr. 9. Bratislava, Staré mesto; kolkované tehly, kresba z roku 1892



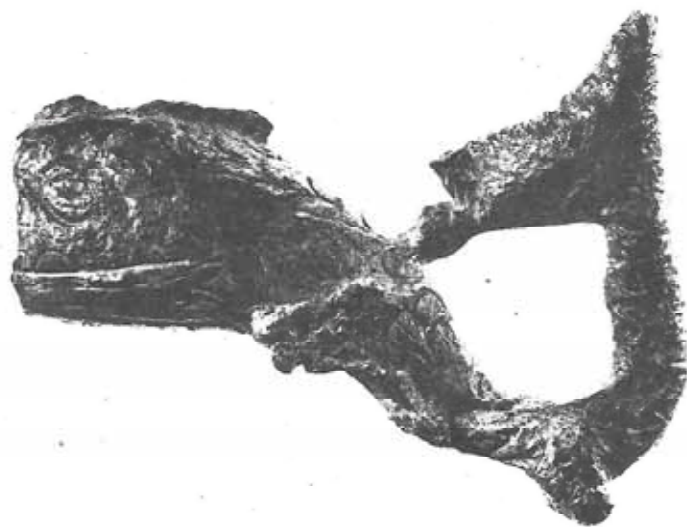
Obr. 10. Bratislava, neznáma poloha; vojenský diplom z roku 84

náleziska Pressburg. Jeho text podáva informáciu o tom, že veterán Dasius z I. kohorty horskej pechoty Montanorum dostal za cisára Domitiana roku 84 občianske právo (*obr. 10*).<sup>47</sup> V rámci vojenských akcií na panónsko-dunajskej hranici práve v úseku karpatskej časti Bratislavy mala odôvodnené poslanie taktická jednotka (kohorta) horskej pechoty.

Doklady o vojenskom tábore v karpatskej časti sú kusé. Predpokladá sa v miestach Primaciálneho paláca, na Laurínskej a Gorkého ulici, pri najsevernejšom ramene Dunaja, splavnom tu ešte v stredoveku. Staršia správa hovorí o rímskej ceste a kamenných múroch, žiaľ revízný výskum neprichádza do úvahy: celá táto časť je prekrytá novou zástavbou. Z ojedinelých nálezov sú pozoruhodné dva fragmenty rímskych tehál, z nich na jednom je kolok LEG XV APO (*obr. 9: 2*). Posledné tri písmená sú deformované: písmeno A postráda stredovú čiarku, písmeno P tvorí obrátené L a O je o polovicu menšie ako ostatné písmená. Druhá tehla má kolok *Atiliae Firmae* – posledné písmená A a E sú spojené (*obr. 9: 1*).<sup>48</sup>



Obr. 11. Bratislava, Devín; bronzový závesný kahanec



Obr. 12. Bratislava, Devín; fragment bronzového držadla z prilby



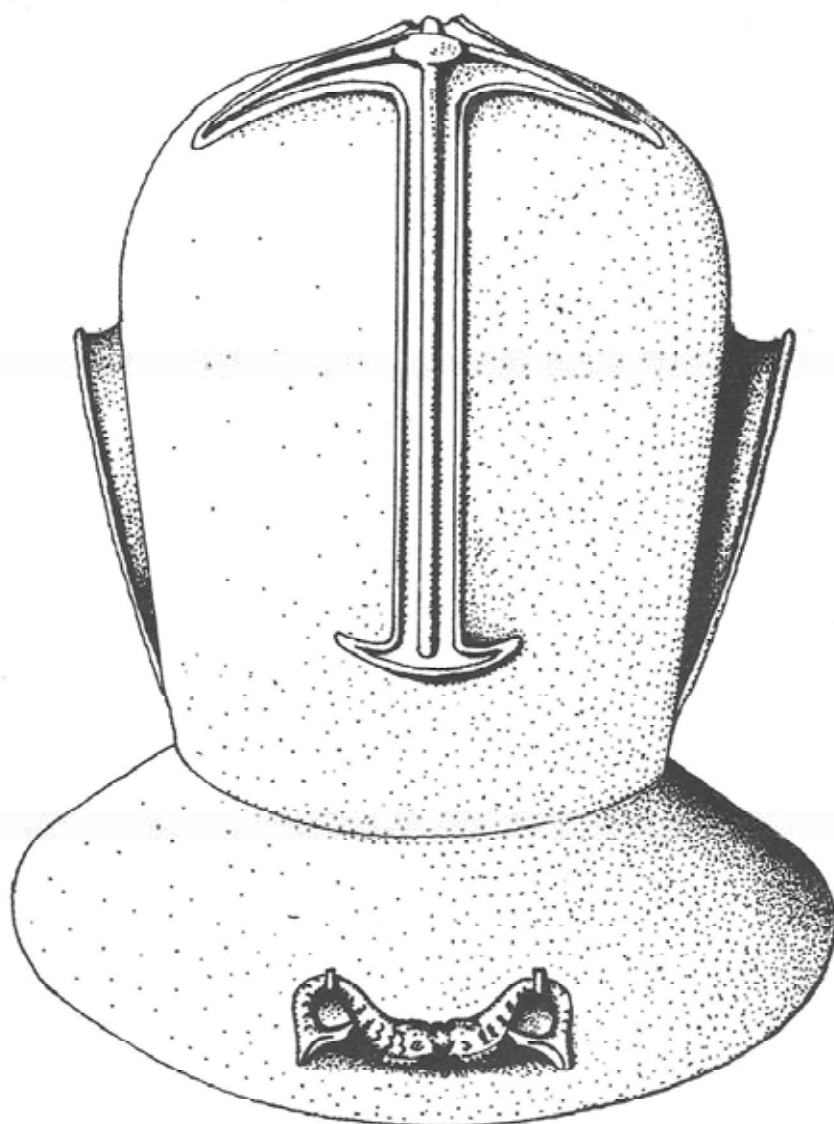
Ďalej v priestore Starého mesta sa našiel nevýrazný fragment sklenenej fľaštičky, najskôr guľovite rozšírená časť hrdla<sup>49</sup> (obr. 5: 5). Analogická fľaštička sa našla v Gerulate – hrob 97 spolu s mincou Domitiana.<sup>50</sup> K ojedinelým nálezom patrí vázovitá nádobka (druhá polovica 1. a začiatok 2. stor.) z Dunajskej ul.<sup>51</sup> Jej význam je v tom, že sa našla pri dunajskom ramene v smere ku gerulátskemu brodu.

Vyššie spomenuté nálezy: tehly s kolkom 15. légie Apollinaris, obličajový kahanec, minca Domitiana, vojenský diplom z r. 84, fragment reliéfu s poprsím Domitiana sú najstaršími nálezmi k rímskemu obsadeniu karpatskej časti za vlády cisára Domitiana (81–96). Tento v bojoch s Germánmi (svébsko–sarmatská vojna v rokoch 89–93) zo strategických dôvodov zaistil predlimitný úsek v Bratislavskej bráne - karpatskú časť Bratislavy.

Tomuto časovému obdobiu patria i nálezy zo západnej karpatskej časti, z Devína, kde vojenskú stanicu v priamej súvislosti s obranou Carnunta založili opäť na výšine. Zhrňujúce poznatky o rímskych nálezoch z hradnej vyvýšeniny publikovali V. Plachá a K. Pieta.<sup>52</sup> K unikátnym nálezom z devínskej hradnej vyvýšeniny patrí bronzový závesný kahanec a fragment prilby, nájdené po prvej svetovej vojne. Pre nedostatočné nálezové podklady môžeme ich zaradiť k ojedinelým nálezom, ktorým v tomto príspevku venujeme pozornosť.

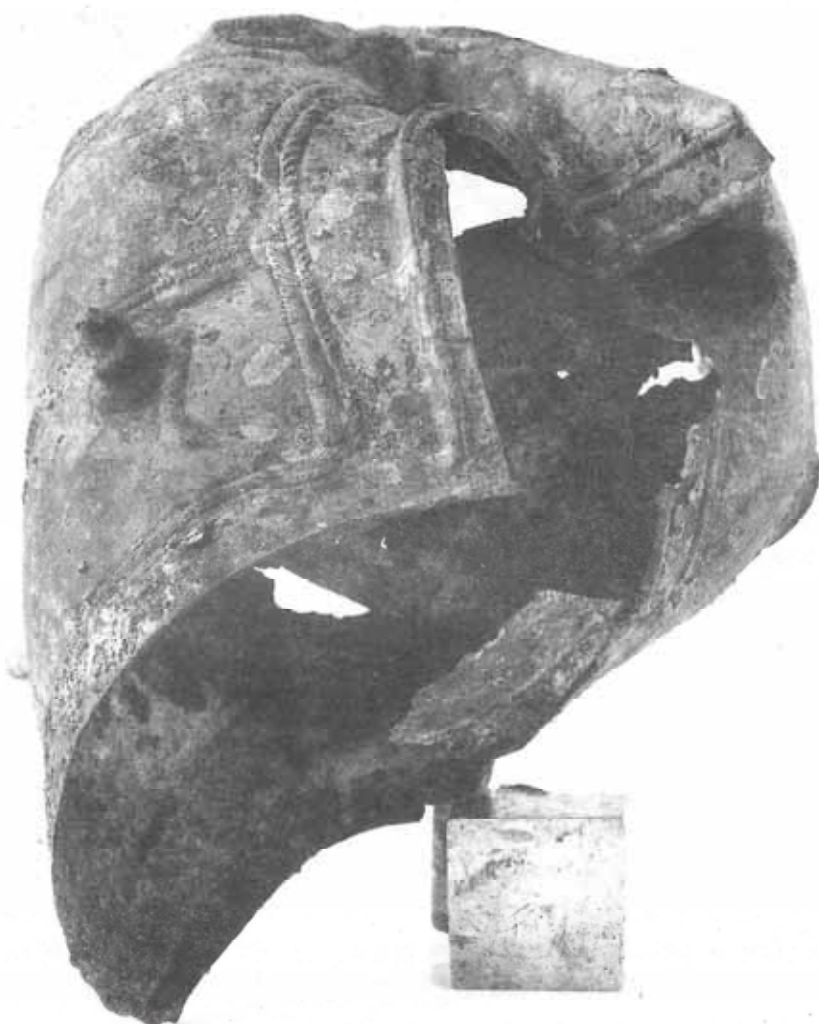
Bronzový k a h a n e c s uškom pod dohora zdvihnutým listovitým držadlom, v disku vyvýšený plastický prstenec okolo nálevného otvoru, predĺžený horák po bokoch s naznačenými plastickými volútami; k zaveseniu slúžili tri očká, z nich jedno umiestnené pri koreni listovitého držadla so zachovaným očkom retiazky, ostatné dva proti sebe postavené na rozhraní tela a horáka (rozm.: dĺ. 12 cm, Ø 5 cm, v 2,5–4,5 cm – obr. 11). Kahanec s analógiou v Carnunte patrí k Loeschckemu typu XVI a zastupuje umeleckoremeselný výrobok helenistických dielní, datovaný do poslednej štvrtiny 1. storočia.<sup>53</sup> Bronzové kahanec nepatria v limitnom pásme k častým nálezom, súvisia bezprostredne s dovážaným tovarom z centier Rímskej ríše do pohraničia.

Druhý nález – f r a g m e n t bronzového držadla p r i l b y dopĺňa poznatky o vojenskej jednotke na Devíne. Je to masívna liata pravá polovica držadla, z vonkajšej strany oblá, z vnútornej dutá, ktorú pôvodne tvorili dva proti sebe postavené delfíny, medzi ktorými niekedy je tvár bradatého muža, ako napr. podobné držadlo sa našlo v Carnunte.<sup>54</sup> Delfín je tvarovaný v prirodzenej siluete so spätne zatočeným chvostom. Devínska časť rúčky svojím prevedením pripomína skôr riečnu rybu v tom, že na tele má vyznačené šupiny rytými poloblúkmi v radoch nad sebou, chrbtová plutva vyčnieva nad telo, pod ktorou je výrazne zobrazené pretiahle oko (rozm.: v 10,8 cm, dĺ. 9 cm – obr. 12).<sup>55</sup> Spätne zatočený chvost pripojený k telu vytvára nepravidelný trojuholníkový otvor, cez ktorý pomocou klincov – závlačiek sa rúčka prichytila spolu s bronzovou doštičkou na plechový tylový kryt prilby a tak sa vytvorila pohyblivá časť, za ktorú sa nosila v ruke alebo sa zavesila (obr. 13). Takéto bronzové držadlo sa vyskytuje na železných prilbách, ktoré patrili k výstroji jazdcov; títo ju mali vždy pri sebe, buď na hlave, buď držadlom v podobe delfínov zavesenú na sedle. Fragment opísaného držadla patrí k jednoduchým prilbám typu Niederbieber, početnejšie sú zastúpené na rýnskej hranici v miestach dnešného Holandska, kde sú datované do poslednej



Obr. 13. Bratislava, Devín; pokus o rekonštrukciu rímskej jazdeckej prilby (kresba L. Zachar)

štvrtiny 2. storočia až začiatok 3. storočia.<sup>56</sup> Nález fragmentu rúčky z prilby na devínskej rímskej stanici je priamym dokladom pobytu jazdeckej jednotky. Súčasne je tento fragment druhým nálezom z bratislavského mikroregiónu. Časovo staršia je prilba z Bratislavy–Rusoviec, poloha Bergl (Gerulátska ul. č. 64),



Obr. 14. Bratislava-Gerulata; sekundárne poškodená jazdecká prilba

ojedinelý nález. Zastupuje honosnú veliteľskú prilbu; je trojdielna, zhotovená z bronzového plechu zdobená plastickou a rytou výzdobou. Na jej vrchole a línciach sú plastické orlice a had. Čelovú časť zdobia rytiny: Mars s bohyňami víťazstva, na zadnej strane je lovecká scéna (Diana) a orol s bleskami v pazúroch<sup>57</sup>

(obr. 14). Prilba je príbuzná s prilbami typu Weiler – Guisborough datovanými do 1. – 2. stor.<sup>58</sup> líši sa však od nich iným osobitým podaním, ktoré dovoľuje v zaradení prilieb ju vyčleniť ako samostatný typ – prilba typu Gerulata.

V druhom storočí, kedy územie predlimitného pásma zásluhou Traina prekročilo karpatskú časť<sup>59</sup> je nálezov pomerne menej. Vo východnej časti sa našla obličajová ataša (zobrazujúca Medúzu) zo situlovitého vedra, ktorá patrí k ojedinelým nálezom<sup>60</sup> (obr. 5: 4). Zastupuje svojím zjednodušeným prevedením už provinciálny výrobok juhogalských dielní. Jej datovanie je pomerne široké: druhá polovica 1. a prvá polovica 2. storočia, Eggersov stupeň B2. Z nášho pohľadu je zaujímavá poloha jej náleziska. Našla sa pri Ivánskej ceste (štvrť Trnávka), kde je dokladom cesty na severnom okraji gerulátskeho brodu.<sup>61</sup>

Rímske mince sa v karpatskej časti vyskytli sporadicky. Je to stredný bronz Traiana (98–117) z Rače. Pri Vajnorskej ceste sa ako ojedinelý nález našla minca Antonina Pia (138–161), tá istá minca spolu s mincou Commoda (176–192) sa našli v Lamači, azda v súvislosti s trasou cesty cez lamačský nízinný priesmyk. V datovaní najmladšou mincou je malý bronz Constantina II (232–361).<sup>62</sup>

Z pohľadu úplnosti ojedinelých nálezov sa žiada poukázať na lokalizáciu známeho kamenného reliéfu s vyobrazením Neptuna a Victorie, datovaný na začiatok 3. stor., ktorý sa nachádza v zbierkovom fonde Mestského múzea v Bratislave (obr. 15). Jeho dodatočné lokalizovanie do Carnunta je problematické, a nepreukázateľné, ako sme už zdôraznili v inej štúdií.<sup>63</sup> V krátkosti základné údaje: Th. Mommsen v súpise nápisových rímskych kameňov v Panónii doku 1873 (CIL 3, s. 461) opísal votívny oltár, datovaný k roku 209–211, ktorý je taktiež v Mestskom múzeu v Bratislave. Pri tom sa okrajovo zmienil aj o reliéfne zdobenej doske v záhrade architekta K. Feiglera na Kozej ul. (dnes Šmeralova). Ako lokalitu uvádza Bratislava–Pressburg napriek tomu, že predtým roku 1865 F. Rómer, významný uhorský archeológ a rodák z Bratislavy napísal,<sup>64</sup> že obidva kamene sa do Bratislavy dostali spoza Dunaja. Zdôvodnil to tým, že v Bratislave sa nezistili stopy dlhšieho pobytu v čom sa prirodzene mýlil. Pravdepodobne reliéf získal staviteľ I. Feigler, ktorý mal stavebnú firmu a v tom období sa zúčastnil na výstavbe viacerých nových domov v Starom meste. Reliéf sa našiel pravdepodobne pri týchto prácach. Tento predtým alebo neskôr sa stal streleckým terčom, po strelách na ňom ostalo 6 vyhlbenín. V sprievodcovi po Carnunte po roku 1900 sa publikovala kresba reliéfu a pravdepodobne pod vplyvom F. Rómera sa pod jej kresbu dal text „stratený reliéf“.<sup>65</sup> Rovnako aj Th. Ortway (r. 1892) nepripúšťa dovoz rímskych kameňov z Carnunta do Bratislavy. Kamene zabudované v múroch na hrade považuje za nálezy z Bratislavy. Po druhej svetovej vojne sa k predmetnému reliéfu opäť vrátil O. Pelikán a F. Křížek<sup>66</sup> s tým, že obaja vo vzájomnom protirečení – dokazovali jeho carnuntský pôvod bez poznania prvej zmienky o jeho proveniencii. Kamenný reliéf so zobrazením Neptuna a Victorie sa oprávnene zaraďuje k ojedinelým nálezom z doby rímskej, nájdeným v karpatskej časti Bratislavy.

Z kamenosochárskej tvorby sú ďalšie doklady – fragmenty s nápismi, ktoré sa našli na Hradnom kopci, rovnako datované na začiatok 3. stor.<sup>67</sup>

Z nasledujúceho obdobia je z Bratislavy najmenej nálezov. O istej zmene štruktúry obyvateľstva karpatskej časti svedčí odkrytá časť germánskeho pohrebiska na Malinovského ul.<sup>68</sup> a villa rustica (?) v Dúbravke.<sup>69</sup>



Obr. 15. Bratislava, neznáma poloha (Staré mesto?); kamenný reliéf s vyobrazením Neptúna a Victorie

Do neskororímskeho obdobia sa zaraďuje hlinený kahanec, ktorý sa našiel na Gorkého ul. a ako ojedinelý nález sa roku 1961 dostal do Mestského múzea v Bratislave.<sup>70</sup> Nálezisko dovoľuje predpokladať, že sa našiel v miestach prvého Domitianovho tábora, ktorý ako sme spomenuli, sa najskôr rozprestieral v časti Gorkého ul. – Primaciálny palác. Kahanec má kruhový tvar s krátkym sekundárne očierneným zobákovitým horákom, v strede disku väčší nálevný otvor. Je farby hnedej, na povrchu so stopami tmavohnedej glazúry (rozm.: dĺ. 8,5 cm, Ø 5,8 cm, v 3 cm, Ø d 3,8 cm – obr. 16). Patrí k bežným kahancom, s ktorými sa stretávame v limitnej oblasti, i keď v Gerulate, kde sa našlo vyše 100 kahanecov, nemá tento analógiu.

Posledným nálezom, ktorý opäť potvrdzuje významné, azda aj isté centrálné postavenie bratislavského mikroregiónu v širšej stredodunajskej oblasti v neskororímskom období, sú okrasy zo zlata (obr. 17). Sú to dva súbory, z nich jeden obsahuje nákrčník, dve náušnice, dva prestene, náramok a dva kruhové prívesky nákrčníka. Tento súbor sa v roku 1922 dostal do zbierok Národného múzea v Prahe. Druhý súbor je prsteň a perla, ktoré sa v tom istom období dostali do múzea v Göteborgu. Môžeme preto predpokladať, že obidva súbory pochádzajú z jedného náleziska, bližšia poloha neznáma. Už samotný ich charakter poukazuje skôr na nálezy z pohrebiska, ako z pokladu. Prvý raz ich publikovala J. Jansová s nesprávne udaným počtom kusov.<sup>71</sup> Ich opis a vyhodnotenie sú obsahom iného príspevku.<sup>72</sup> V neskororímskom prostredí Bratislavy

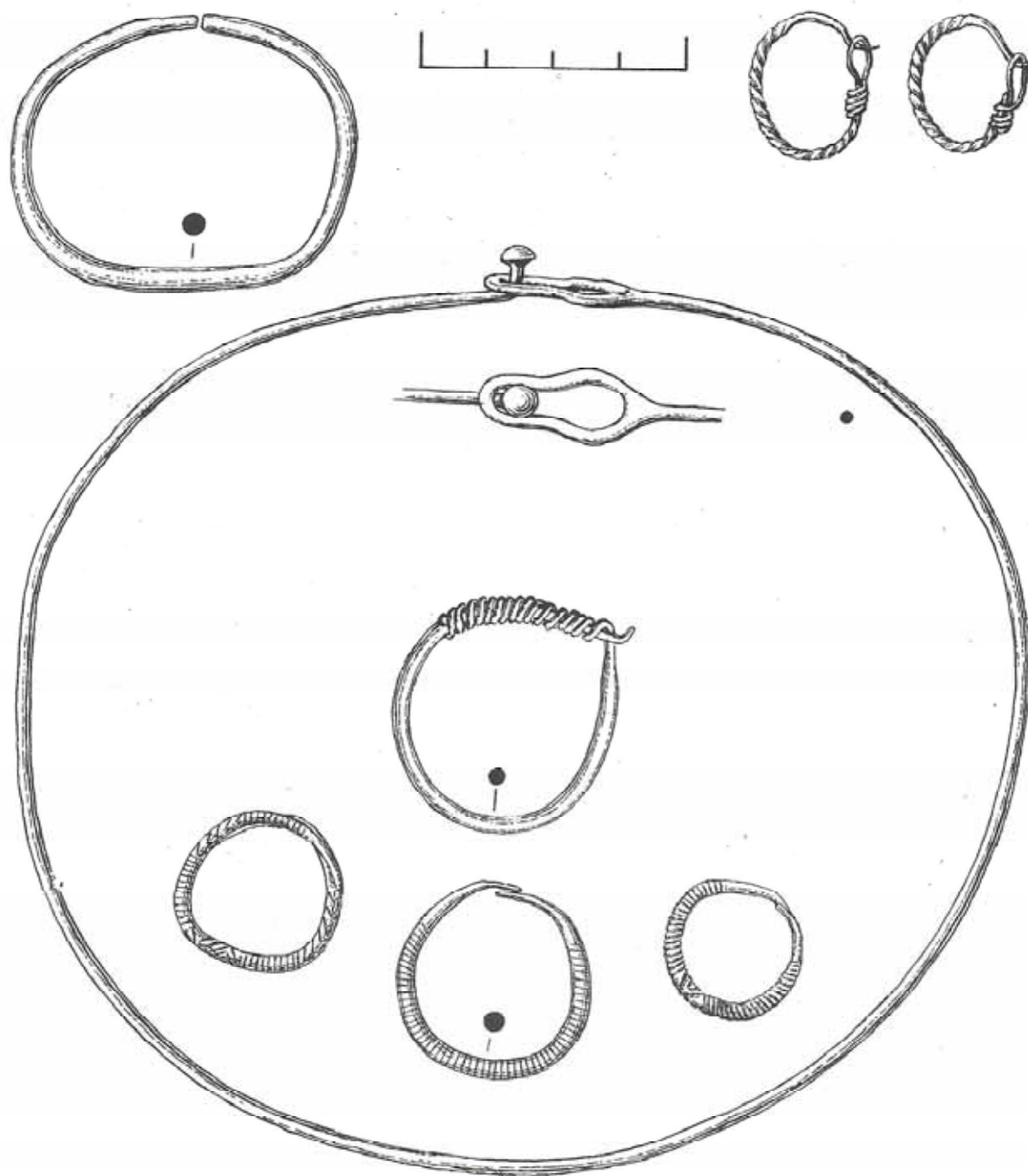


Obr. 16. Bratislava, Gorkého ul.; kahanec

zastupujú skôr germánsky komponent a tak ako v počiatočnom období pred obsadením a vytvorením predlimitnej zóny, tak aj v záverečnom období sa v karpatskej časti javí zložitý vývoj.

V skladbe pamiatok z rímskeho obdobia, ako vyplýva z príspevku, dominujú ojedinelé nálezy, ktoré sa zachránili pre svoju unikátnosť. Poukázali sme na odlišnosť vo vývoji zadunajskej časti, ktorá tvorila súčasť vojenského limitu, kde za Vespasiana sa vybudoval zemnodrevný tábor, za Traiana a Hadriana sa dobudoval kastel. Oproti tomu v karpatskej časti je doložené germánske osídlenie a už za Domitiana sa budujú základy predlimitnej zóny. V tomto počiatočnom období v rámci obrany budujú Rimania menšie stanice, pozorovateľne v horskej karpatskej časti.

Uvedené staršie ojedinelé nálezy a nálezové komplexy z bratislavského mikroregiónu sú podkladom k plnšiemu osvetleniu významu tohto priestoru v priamom susedstve rímskeho Impéria.



Obr. 17. Bratislava, neznáma poloha; súbor zlatých okrás  
(mladšia doba rímska)

## Poznámky a literatúra

- 1 PICHLEROVÁ, M.: Jantárová a limitná cesta v Bratislavskej bráne. In: Zborník prác Ľudmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, s. 92–93.
- 2 ZAVADOVÁ, K.: Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI., XVII. a XVIII. storočí. Bratislava 1974, s. 56, obr. 17. V monografii sú publikované ďalšie medorytíny a drevorezy, ktoré napriek dobovému idealizovaniu, prírodné prostredie pod hradom má realistickejší charakter.
- 3 PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 1), s. 94–97.
- 4 Ide o monetár G. Galliusa Lupercusa, ktorý razil mince roku 15 pred n. l. Za určenie ďakujem Dr. E. Minarovičovej z Historického múzea SNM v Bratislave.
- 5 PICHLEROVÁ, M.: Gerulata und seine Rolle im Bratislavaer Tor. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, s. 436 n.
- 6 GABLER, D.: Zum Anfangsdatum des römischen Carnuntum. In: *Mitteilungen der Gesellschaft der Freude Carnuntums* 5, 1981, s. 8 n; KOLNÍK, T.: Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6. n. Chr. In: *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium 1989. Münster 1991*, s. 75n.
- 7 STIGLITZ, H.: Carnuntum. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. Berlin–New York 1977, s. 588; GABLER, D.: c. d. (pozn. 6, s. 4n); KANDLER, M. – VETTERS, H.: Die römische Limes in Österreich. Wien 1986, s. 218.
- 8 PICHLEROVÁ, M.: Gerulata – Rusovce. *Rímske pohrebisko II*. Bratislava 1981, s. 268, 276–7, 311, 322, 339.
- 9 PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 8) s. 33.
- 10 PICHLEROVÁ, M.: Postavenie Gerulaty na stredodunajskom Limes Romanus. In: Zborník SNM, 77, *História* 23, 1983, s. 74.
- 11 KOLNÍK, T.: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: *Symposium Ausklang der Latène–Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. 1977, s. 143n.
- 12 STIGLITZ, H.: Das Auxiliarkastell von Carnuntum. In: *Samostatná štúdia ku 14. limeskongresu*, 1986.
- 13 PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 10), s. 69. K zhodnému datovaniu ako autorka dospel aj KREKOVIČ, E.: *Archäologische Nachweise zu Anfängen des Lagers Gerulata*. In: *Archeologické rozhledy* 43, 1991, s. 447–451.
- 14 PICHLEROVÁ, M.: Kamenárske artefakty vo vývoji Gerulaty. In: Zborník SNM 84, *História* 30, 1990, s. 44–46, plán 1 d.
- 15 THOMAS, E.: *Römische Villen in Pannonien*. Budapest 1964; SAKAŘ, V.: Sídliště na území stredoevropských provincií Římské říše a jejich typy. In: *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie*, 38, 1984, s. 103–104.
- 16 KRIPPEL, E.: Vegetácia juhozápadného Slovenska v rímskom a slovanskom období. In: Zborník prác Ľudmily Kraskovskej (k životnému jubileu), Bratislava 1948, s. 146–147.
- 17 PICHLEROVÁ, M.: Die Stellung Gerulatas zu Carnuntum. In: *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum, Teil 2*, s. 665 – mapa rímskych pevností a sídlisk v Bratislavskej bráne. Náleziská v Pame, Zurndorfe, Čunove a ďalšie poznáme z prieskumov z konca minulého storočia. PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 5), s. 440–441; SLIVKA, M.: Výskum exteriéru kostola v Bratislave–Rusovciach. In: *AVANS v roku 1988*, Nitra 1990, s. 153.
- 18 Žiada sa spracovanie početného nálezového fondu získaného výskumami. Časť nálezov sa prieběžne publikovala v Zborníku SNM a vo *Fontes AŮ SNM* v Bratislave (Kraskovská, Pichlerová).
- 19 TEJRAL, J.: K otázce importu bronzových nádob na Moravě ve starší době římské. In: *Památky archeologické* 58, 1967, s. 81n. PEŠKA, J. – TEJRAL, J.: Bohatý hrob z doby římské u Mušova. In: *Archeologické rozhledy* 42, 1990, s. 551–552.
- 20 Nálezy z laických výskumov pred prvou svetovou vojnou sa dostali do rôznych múzeí, napr. do Viedne sa dostala bronzová soška (PICHLEROVÁ, M.: Bratislava v dobe rímskej. In: *Bratislava* 5, 1969, s. 134), ako i do súkromných zbierok. Systematický výskum, síce so skromnou finančnou dotáciou začal za prvej ČSR a pokračuje po druhej svetovej vojne až do súčasnosti. Ani na jednom nálezisku na Slovensku sa výskum nerealizuje v trvaní vyše 50 rokov, ako práve na Devíne.
- 21 PLACHÁ, V. – PIETA, K.: Römerzeitliche Besiedlung von Bratislava – Devín. In: *Archeologické rozhledy* 38, 1986, s. 347; HLINKA, J.: Nálezy mincí na Devíne. In: *Vlastivedný sprievodca po Devíne* (Borovský a kol.), Bratislava 1979, s. 73–77.



- 22 ORTVAY, T.: Pozsony város története. Pozsony 1892, s. 41, obr. 11–12.
- 23 ALMGREN, G.: Studien über nordeuropäische Fibelformen. Leipzig 1923, s. 117.
- 24 EGGERS, H. J.: Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien. In: Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz 2, 1955, s. 230; KOLNÍK, T.: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sfahovania národov. In: SIA 19, 1971, s. 499n.
- 25 PICHLEROVÁ, M.: Bratislava v dobe rímskej. In: Bratislava 5, 1969, s. 14, obr. 7.
- 26 KOLNÍK, T.: c. d. (pozn. 6), s. 76–79.
- 27 PICHLEROVÁ, M.: Príspevok k najstaršiemu osídleniu Bratislavy. In: Historický sborník SNM 1, 1961, s. 68–69.
- 28 ALMGREN, G.: c. d. (pozn. 23); SVOBODA, B.: Čechy a římské Impérium. Praha 1948, s. 74–75; MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K.: Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen. Fontes archeol. Pragenses 6, 1963.
- 29 BECKMANN, B.: Studien über die Metallnadel der römischen Kaiserzeit im Freien Germanien. In: Bericht des Saalburgmuseums, Saalburg-Jahrbuch 23, 1966, s. 18, 41n.
- 30 KOLNÍK, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980, s. 226.
- 31 PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 1), s. 86–87.
- 32 KRASKOVSKÁ, E.: Rímske žiarové hroby v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. In: Archeologické rozhledy 29, 1977, s. 487–491.
- 33 KOLNÍK, T.: c. d. (pozn. 30).
- 34 PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 8), s. 100, hrob 27, tab. LXI–LXII.
- 35 Neúplnosť podkladového materiálu vyplýva z toho, že veľká časť rímskych stavebných základov, najmä z centrálnej časti mesta (poloha nami označovaná ako Staré mesto) sa zničila alebo je prekrytá stredovekou a novovekou zástavbou. Obdobná situácia je vo Viedni, kde legionársky tábor Vindobona z rovnakých dôvodov je nepreskúmaný. Pri výstavbe mesta, najmä v minulom storočí, sa pamiatkam nevenovala pozornosť; ojedinele sa dostali do cudzích múzeí, napr. do MNM v Budapešti. Uvedená Bratislava ako nálezisko sa dnes spochybňuje. Názorový rozkol v lokalizácii starších nálezov a tým i nerešpektovanie pôvodnej informácie, sa javí ako snaha eliminovať ich z kontextu osídlenia rímskej Bratislavy. Je pozoruhodné, že bratislavská proveniencia sa nespochybňuje pri nálezoch z pravekého obdobia.
- 36 Za určenie ďakujem Dr. E. Minarovičovej
- 37 Za láskavý súhlas na publikovanie ďakujem Dr. V. Plachej, pracovníčke Mestského múzea v Bratislave. PICHLEROVÁ, M.: Rímske kahance z Bratislavy a z okolia Komárna. In: Pamiatky a múzea 2, 1992, s. 3–5.
- 38 LOESCHCKE, S.: Lampen aus Vindonissa. Zürich 1919, s. 335–338.
- 39 Magyarországi régészeti topográfia, 2, 1960, s. 151, tab. 16: 6.
- 40 NEUMANN, A.: Vindobona. Die römische Vergangenheit Wiens. Wien-Köln-Graz 1972, s. 138.
- 41 SZENTLÉLEKY, T.: Az örvényesi bronzmészes. In: A Veszprém megyei múzeumok közleményei 4, 1965, s. 103–108.
- 42 GARBSCH, J. – OVERBECK, B.: Spätantike zwischen Heidentum und Christentum. München 1989, s. 144.
- 43 KOLNÍK, T.: Včasnokresťanské motívy v archeologických nálezoch na Slovensku. In: Zborník prác Ludmily Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava, 1984, s. 84–87.
- 44 Archeologická topografia Bratislavy. Bratislava 1991, s. 62. ŠTEFANOVIČOVÁ, T. – FIALA, A.: Veľkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. In: Sbor. Filozof. Fak. Univ. Komenského – História 18, 1967, s. 151n. Rozsiahly výskum na Bratislavskom hrade, realizovaný v rokoch 1958–1970 priniesol aj k pravekej sídliskovej problematike karpatskej časti Bratislavy závažné poznatky, ktoré rovnako ako z rímskeho obdobia nie sú nateraz odbornou publikáciou spracované.
- 45 DEKAN, J.: Tajomstvo reliéfu. In: Nové slovo 4 (z 25. januára 1990), s. 15.
- 46 Možno tu okrajovo poznamenať, že obidve strategické polohy (Na Hrebienku a Somársky vrch) mali od začiatku druhej svetovej vojny až po súčasnosť obsadené slov. a neskôr čsl. armáda. Na zložitejší signalizačný systém pri obrane horskej časti poukazujú ďalšie výšinné polohy, zistené nateraz prieskumami, v okolí Devína. Pozri: FARKAŠ, Z. – BARTÍK, J.: Niektoré poznatky o dávno-vekových opevneniach v Bratislavskej bráne. In: Pamiatky a príroda Bratislavy 10, 1988, s. 247 a 250.
- 47 KOLNÍK, T.: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984, s. 225, obr. 8.
- 48 ORTVAY, T.: c. d. (pozn. 22), s. 41–42. Autor uvádza, že sa ďalšie kolkované tehly dostali do Ostrihomu.

Pri súčasných zisťovacích prieskumoch a výskumoch v priestore Starého mesta sa nachádzajú v sekundárnej polohe fragmenty rímskych tehál, napr. v Úzkej uličke č. 456 – Archeologická topografia Bratislavy. Bratislava 1991, s. 156, 183.

<sup>49</sup> Archeologická topografia Bratislavy. Bratislava 1991, s. 151.

<sup>50</sup> PICHLEROVÁ, M.: Gerulata–Rusovce. Rímske pohrebisko II. Bratislava 1981, s. 148–149, tab. CXXII.

<sup>51</sup> PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 25), s. 16

<sup>52</sup> PLACHÁ, V. – PIETA, K.: c. d. (pozn. 21), s. 347n.

<sup>53</sup> LOESCHCKE, S.: c. d. (pozn. 38), s. 335.

<sup>54</sup> Žiada sa poznamenať, že v nálezovom rímskom materiáli sa vyskytujú rúčky v podobe dvoch delfinov postavených proti sebe, ktoré sú súčasťou kovania drevených skriniek; tieto sú plné, zo spodnej strany rovno zrezané. SWOBODA, E.: Carnuntum. Graz - Köln 1964, s. 99, tab. XXIII.

<sup>55</sup> PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 25), s. 12.

<sup>56</sup> KLUMBACH, H.: Bruckstücke eines römischen Helmes von Faurndau (K. Göppingen). In: Fundberichte aus Schwaben 14, 1957, s. 107–112.

<sup>57</sup> SNOPKO, L.: Nález prilby vojenského hodnostára v Rusovciach. In: AVANS v roku 1978, Nitra 1980, s. 249–250; ten istý: Cesta do Gerulaty (sprievodca). 1987. s. 29.

<sup>58</sup> Antike Helme. Mainz 1988, s. 342.

<sup>59</sup> PASCHER, G.: Römische Siedlung und Strassen im Limesgebiet zwischen Enns und Leitha. In: Der römische Limes in Österreich 19 – mapa.

<sup>60</sup> Nálezisko leží v blízkosti bývalej osady Prievoz, ktorá sa nachádzala na ostrove. Už v 14. storočí mala názov: Oberufer. Förév: dnes v presnom preklade Prievoz. Problematiku brodov v tejto časti Bratislavy rieši BARTL, J.: Mýta na Malom Dunaji vo vzťahu k Bratislavskému mýtu. In: Sborník SNM, História 3, 1963, s. 51n.

<sup>61</sup> KRASKOVSKÁ, E.: Rímske bronzové nádoby na Slovensku. In: SIA 24, 1976, s. 429n.

<sup>62</sup> PICHLEROVÁ, M.: Bratislava v dobe rímskej. In: Bratislava 5, 1970, s. 12.

<sup>63</sup> PICHLEROVÁ, M. – NEUMANN, A. R.: Rímsky náhrobný kameň z Boldogu. In: Zborník SNM 78, História 19, 1979, s. 55–57.

<sup>64</sup> RÓMER, F.: Magyar régészeti krónika. In: Archaeol. közlemények 5, 1865, s. 79.

<sup>65</sup> KUBITSCHEK, W. – FRANKFURTER, S.: Führer durch Carnuntum. Wien 1923, s. 41.

<sup>66</sup> KRÍŽEK, F.: Ke carnuntskému reliefu v Městském museu v Bratislavě. In: SIA 6, 1958, s. 239–240.

<sup>67</sup> HOŠEK, R.: Tituli latini Pannoniae superioris. Annis 1967–1982 in Slovaca reperti. Praha 1985, s. 86–90; ČEŠKA, J. – HOŠEK, R.: Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana assevatae. Brno 1967, s. 37–41.

<sup>68</sup> KRASKOVSKÁ, E.: Nález žiarových hrobov v Bratislave. In: Archeologické rozhledy 7, 1955, s. 478–479.

<sup>69</sup> KOLNÍK, T.: Villae rusticae in nordpannonischen Limesvorband? In: Aktes des 14. internationalen Limeskongresses 1986 im Carnuntum, Teil 2, s. 779n.

<sup>70</sup> PICHLEROVÁ, M.: c. d. (pozn. 62), s. 18–19.

<sup>71</sup> JANSOVÁ, L.: Nové merovejské nálezy v Národním museu. In: Památky archeologické 34, 1924–25, s. 468–469, tab. LXIX, 6–10.

<sup>72</sup> PICHLEROVÁ, M. – SAKAŘ, V.: Neskororímske zlaté okrasy z Bratislavy, v tlači.

## BEDEUTENDE RÖMERZEITLICHE EINZELFUNDE AUS BRATISLAVA

*Magda Pichlerová*

In der Geschichte der Stadt Bratislava sowie in der Geschichte aller bedeutenden Orte wird die Kontinuitätsanknüpfung an die Entwicklung seit dem ältesten historischen Zeitabschnitt verfolgt. Selbst die Lage der heutigen Stadt mit dem Environment, an der Scheide des alpinen-karpatendonauländischen Gebietes gelegen, bestimmte ihre wichtige Rolle im Kontext der Entwicklung im ganzen mitteldanubischen Raum. In der Tatsache handelt es sich um ein Gebiet, das an der Westseite der Fluß March mit der Devín-Gruppe der Kleinkarpaten begrenzt. Sie ist von dem durchgehenden kleinkarpatischen Gebirge am Nordrand durch den Lamač-Paß abgetrennt, im Süden und im Osten kommt sie in die westlichen Ausläufer der Donauniederung hinüber. Natürlich geschützte Mikroregion, eine der bedeutendsten im Ostteil Mitteleuropas, hat vorteilhafte Lebensbedingungen gewährt. Sie waren später durch den Fernwegtransit verstärkt und in der Folge auch die machtpolitische Aufmerksamkeit dieser Region von den ersten bekannten Ethnika (Kelten, Daker, Germanen, Römer, Slawen, Altmagyaren) entstanden ist.

Eher wir zur Lösung der Anfänge der Besiedlung von Bratislava kommen, ist es notwendig auf einige spezifische Merkmale, die im Siedlungsprozeß eine wichtige Rolle gespielt haben, hinzuweisen. Erstens ist es der Fluß Donau - Danuvius, der die Bratislavaer Mikroregion in zwei Teile mit unterschiedlichen geographischen Bedingungen getrennt hat. Nördlich der Donau liegt das Gebiet, das ich als Karpatenteil bezeichne, wogegen südlich sich der transdanubische Teil verbreitet hat. Den Schwerpunkt der Besiedlung, mit Ausnahme der Römerzeit, hat der Karpatenteil mit zugänglicher Rohstoffbasis gebildet. Hier entstanden unbefestigte Siedlungen bei den kleinkarpatischen Bächen, auf den Terrassen, längst den Kommunikationen, zu den auch die Siedlungen in der Nähe der Furten eingegliedert werden können. In einer bestimmten Zeit haben mehrere Siedlungsgruppierungen gerade in diesem Raum, in der gegenseitigen Einheit, eine Einheit gebildet - wie zum Beispiel das Kelten-Oppidum auf der Bratislavaer- und Devínburganhöhe mit kleineren Siedlungen in der Umgebung.

Die Änderung des Siedlungsverhältnisses verfolgt man in der Römerzeit. Das Gebiet von Bratislava (heute im Ausmaß von 367 km<sup>2</sup>) bildete eine Mikroregion, die mit der Umgebung (das Bratislavaer Tor<sup>1</sup>) im ganzen mitteldanubischen Abschnitt von Limes Romanus eine solitäre Position hatte. Doch in der Römerzeit hat sie keine kulturelle und ethnische Einheit gebildet; sie verfolgt unterschiedliche historische Beziehungen. Wir begegnen uns kaum mit solch analogischer Teilung einer geographischen Einheit in solcher Gebietsform. Der Karpatenteil wurde zum immanenten Interesse zweier europäischen Großmächte: der Germanen und der Römer. Demgegenüber bildet der transdanubische Teil eine Territorialintegrität der Provinz Pannonien und somit war er de facto ein invarianter Bestandteil des römischen Reiches. Ihre Geschichte war mit der Entwicklung im ganzen Grenzteil auf dem mitteldanubischen Abschnitt gleichlaufend.

Die Besiedlung des transdanubischen Teils von Bratislava.

Im Gegensatz zum karpatischen Teil hat das transdanubische Gebiet mit seiner eigentümlichen geographischen Realität keine entsprechende Bedingungen zur intensiven Besiedlung im breiteren territorialen Umfang gebildet. Die Donau verzweigte sich in mehrere - im Laufe der Jahrhunderte sich ändernde - Arme und somit bildete ein kompliziertes System, das bis in die Neuzeit bestand (Abb. 1).<sup>2</sup> Im transdanubischen Raum - im Gegensatz zu dem karpatischen - kann man über den Siedlungshiatu sprechen. Die Besiedlung der ursprünglichen Inseln ist archäologisch nicht beweisbar, obwohl hier vorübergehende Siedlungen der Fischer, Hirten u. a. nicht auszuschließen sind. Mit der ständigen Besiedlung des transdanubischen Teils kommen wir erst seit der älteren Bronzezeit (Anfänge von Fernwegen) in Berührung, und zwar an zwei, von sich weit entfernten Stellen, in Hainburg und im Stadtteil Bratislava-Rusovce<sup>3</sup> die im direkten Zusammenhang mit den Donauarmfurten entstanden sind.

Wie schon erwähnt wurde, gehörte der transdanubische Teil zur Provinz Pannonien. Doch aus der ersten Hälfte des Jahrhunderts fehlen Belege über eine Militärbesetzung dieses nördlichen Teils der Provinz. Konkret handelt es sich um das rechte Ufer der pannonisch-donauländischen Gränze, die in Bratislava der Rusovce-Arm gebildet hat. Im Rahmen des mehrarmigen Flußgebietes war es der südlichste schiffbare Arm.

Es muß jedoch betont werden - aus der paläobotanischen Forschung ausgehend<sup>16</sup> - daß das ganze transdanubische Gebiet ein Innundationsgebiet war und in der Breite von mehreren Kilometer ins Landinnere ein schwer durchgänglicher Streifen des Urwaldes mit Au-, Buchen- und Hagelbuchen-Waldbestand

entstanden ist. Zwar stellte er zur Verfügung eine reiche Rohstoffbasis, einschließlich Wasserlebewesen, Vögel und Wild und gleichzeitig sicherte den natürlichen Schutz des Karpatenteils von der Südseite, doch Bedingungen zur Gründung landwirtschaftlicher Siedlungen fehlten. Begreiflicherweise breitete sich auch im Karpatenteil in der Vorzeit der Lebensraum durch Rodung aus. In diese Tätigkeit haben am meisten die Kelten mit ihren vervollkommeneren Geräten (Sägen, Äxte, Keile, u.s.w.) eingegriffen. Deshalb haben dann die Römer nach ihrer Ankunft in das Gebiet des Bratislavaer Tores die Lagen, früher von den Kelten besiedelte, neu besetzt. So haben sie im transdanubischen Raum die Furt im heutigen Stadtteil Bratislava-Rusovce besetzt, wo sie auch die Militärstation Gerulata gegründet haben.<sup>5,10</sup> Mit der Ankunft der Militäreinheiten und der Kolonisten wurde sicher mit der intensiven Exploitation des Urwaldes in der Umgebung von Rusovce begonnen.

Zum ältesten Fund aus dem transdanubischen Teil gehört die Münze - republikanischer As der Augustus-Zeit aus dem Jahr 15 v. Ch. (Abb. 2), an der Stelle der späteren Gerulata<sup>4</sup> zufällig verlorengegangen. Vielleicht steht sie mit dem römischen Handelsweg, der hier über die Donaufurt<sup>5</sup> ging, im Zusammenhang; oder als eine gültige Münze sie mit dem Tiberius-Aufenthalt an der Donau im Jahr 6 n. Ch.<sup>6</sup> in einer Zeitübereinstimmung steht. Die Frage der Lokalisation „hiberna iam Caesar ad Danubium“ bleibt offen,<sup>7</sup> obwohl das Winterlager (einige Wochen oder Monate anhaltend?) im Raum vom Bratislavaer Tor, wo auf militärische Art die beiden Furten (die von Carnuntum und Gerulata) gesichert sein konnten, mit Sicherheit von Tiberius' Armee erbaut wurde.

Ein weiteres Beleg des Aufenthaltes der römischen Soldaten noch vor der Gründung des Erdholzlagers ist der Skelettgrab III. Er beinhaltet einen Krug und als einziger auch eine Angriffswaffe - die Eisenlanze;<sup>9</sup> die späteren militärischen Brandgräber hatten nur eine persönliche Waffe, und das die Eisenmesser.<sup>8</sup> Auf seine ältere Datierung weisen drei über ihn sich in der Superposition befindende Gräber, hin. In einem befand sich die Münze des Domitianus (zeitlich näher unbestimmt, 81-96); im weiteren lag eine Münze des Traianus aus dem Jahr 98. Dieses Skelettgrab hängt wahrscheinlich mit dem kurzen Aufenthalt, als der gestorbene Krieger auf der höchst gelegener Stelle der einzigen Bodenerhöhung in Bratislava-Rusovce beigesetzt wurde, zusammen. Auf dieser Bodenerhöhung wurde dann später das Limes-Militär-Zivilgräberfeld, als Gerulata-Gräberfeld II.<sup>10, 14</sup> bezeichnet, gegründet.

Die Festlegung des Beginns einer ständigen Besetzung dieses Teils wird zum zweiten Bereich der Problematik. Durch die Entstehung von Pannonien haben die Römer nicht die Grenze besetzt, sondern das Vannius-Klientelkönigtum nördlich der Donau<sup>11</sup> konzidiert. Die Handelsverbindung vom Imperium in das norddanubische Gebiet gerade durch diesen Teil haben die beiden Seiten respektiert. Erst Vannius' Sturz hat die Sicherung des rechten Ufers des transdanubischen Teils gefordert. In kurzer Zeit nach dem Erbauen von Carnuntum haben zwei Auxilien-Lager (zur Zeit des Vespasianus)<sup>12,13</sup> seine Verteidigung gestärkt. Ein lag westlich von Carnuntum in heutiger Gemeinde Petronell, der zweite östlich in Bratislava-Rusovce,<sup>13</sup> er wurde Gerulata benannt (Abb. 3). Er war einer der ständigen Limes-Lager und hat die Furt gesichert. Die erste Welle der Kolonisten (imigratia) kam während oder kurz nach dem Erbauen des Erdholzlagers.<sup>14</sup> In der Umgebung der Lager entstanden villen, vicus.<sup>15</sup> Diese bleiben in der ersten Etappe der Entfaltung von Gerulata (1. - 2. Jahrhundert) in ihrer Umgebung unbekannt. Wenn wir die ungenügende Forschung ausschneiden, gibt uns dann nur die erwähnte Umwelt eine Erklärung.

Die Rodung des Urwaldbestandes schreitete intensiv vor, aber relativ langsam was den für die Gründung der landwirtschaftlichen Siedlungen - Villen brauchbaren Boden, betrifft. Die römischen Villen südlich Gerulata sind ins 3. und 4. Jahrhundert datierbar.<sup>17</sup> Deshalb kommt in den Vordergrund die Frage der Versorgung des Lagers von Gerulata und canabae mit den landwirtschaftlichen Produkten (in den ersten zwei Jahrhunderten mussten sie eingeführt werden), vor. Zum Beispiel über Einfuhr aus dem Süden zeugt Grab vom Typ Bustum auf dem Gerulata-Gräberfeld II (Grab Nr. 97), in dem größere Menge von Steinkernen der Pfirsichen gefunden wurde. In Erwägung kommt die Einfuhr der Produkte aus Süden - in der La-Tène-Zeit teilweise schon belegt - also durch den Nebenweg der Bernsteinstraße. Man kann auch erwägen, daß die Versorgung direkt aus dem nur 20 Km westlich entferntem Legionärlager Carnuntum erfolgte. In diesem Anfangsstadium am ehesten durch Schiffstransport (der Rusovce-Donauarm war damals schiffbar), später auf den Limes-Wegen, bei denen aber unbekannt bleibt, wann sie von den Römern erbaut wurden.

Durch die Terrain-Ausgrabungen in Bratislava-Rusovce wurden die Fragen der Gründung des Lagers Gerulata gelöst. Weiter haben sie auch seine Entwicklung (Erdholzlager, Kastel, Burgus), sowie seine Stellung im Bratislavaer Tor angedeutet.<sup>18</sup>

Die Besiedlung des Karpatenteiles von Bratislava.

In den ersten fünfzig Jahren unserer Zeitrechnung, als für die Römer die Besetzung der pannonisch-donauländischen Grenze keine politische Notwendigkeit war, hat sich die Besiedlung nur im karpati-

schen Gebiet, das eine kulturelle und vielleicht auch ethnische Einheit mit der Parallelenentwicklung in der Südwestslowakei, Niederösterreich und Mähren bildete, konzentriert.

Die ältesten Funde stammen aus Devín<sup>21</sup> und aus der Altstadt (Staré mesto) - Lage Klarissinnenstraße (ulica Klarisiek) (Abb. 4).<sup>22,23</sup> Zu den quadischen Funden gehören zwei Gräber aus Devín<sup>26</sup> und weitere fragmentartige Funde aus der Lage Haith-Ziegelci (Haithova tehelňa) (Abb. 5, 1-3).<sup>27</sup> Besonders ausdrucksvoll ist eine profilierte Nadel mit längerem vierkantigem Hals. Sie ergänzt die Serie der Nadel des Freien Germaniens, und das die Beckmann-Gruppe I, die Untergruppe IIb - IIc.<sup>29</sup> Weitere Gräber wurden im Teil Devínska Nová Ves<sup>31</sup> gefunden.

Die Lösung der Problematik der römischen Besetzung des Karpatenteils ist wegen Ungleichmäßigkeit der Funde sehr kompliziert. Außer den Funden aus den Ausgrabungen in Bratislava-Devín, Dúbravka, stehen uns nur Einzelfunde, in unserem Fall mit einer Primärfunktion, zur Verfügung. Im Teil Altstadt (Staré mesto) zu den ältesten gehört die Münze des Kaisers Domitianus (Abb. 6), die im Jahr 1990 in der Lage „Na Hrebienku“ gefunden wurde. Als zweiter Fund ist hier eine maskenartige (?) Lampe aus der Lage „Somársky vrch“. Sie stellt ein männliches Gesicht mit Kranz am Kopf (Satyr, Pan), das signiert ist, dar (Abb. 7, 8). Es handelt sich hier um ein Erzeugnis der griechisch-hellenistischen Werkstätten und wird in die zweite Hälfte des 1. Jahrhunderts datiert.<sup>38</sup> Den griechischen Ursprung deutet der Stempel am Boden an: der große Buchstabe A (Alpha) in dessen Unterteil der Buchstabe Omega eingeschoben wurde. Dieser Stempel hängt am ehesten mit der christlichen Symbolik zusammen.<sup>42</sup> Es handelt sich hier um kein Import nach Limes. Wahrscheinlich vertritt er das Privateigentum eines römischen Soldaten, der noch vor seinem Abkommandieren in den karpatischen Teil von Bratislava - im Rahmen der militärischen Aktionen - im südöstlichen Teil des Imperiums gedient hat. In diesem Fall kann es sich um einen Angehörigen der 15. Legia Apollinaris handeln, und das nach der Rückkehr aus Jerusalem nach Carnuntum, wo sie sich in den Jahren 71-114 befunden hat. Hier zeigt sich ein gewisser Zusammenhang mit der militärischen Auszeichnung, die im Jahr 1882 in die Sammlungen des MNM in Budapest mit Fundortbezeichnung Pressburg (Abb. 10) gelangt ist. Aus diesem Text geht hervor, daß der Veteran Dasius von der I. Kohorte der Berginfanterie zur Zeit des Kaisers Domitianus im Jahr 84 das Bürgerrecht<sup>47</sup> bekommen hat. Im Abwehrsystem des Gebirgstails von Bratislava ist eine Wirkung der Berginfanterie begründet. Hier soll noch erwähnt werden, dass die Fundorte der Lampe (Somársky vrch) und der Münze des Domitianus (Na Hrebienku) am Rand der Altstadt (Staré mesto), an den höchsten Koten, gefunden wurden. An diesen Stellen befand sich sicherlich keine Besiedlung. Selbst die strategischen Lagen deuten kleinere militärische Punkte an - Türme mit Wach- und Signalisationfunktion. Auch heute, trotz der Bebauung, bieten sie guten Ausblick an: Somársky vrch - Richtung Devín-Burganhöhe zum Hainburg und Donauufer. Von der Lage Na Hrebienku ist gute Aussicht in Richtung Hainburg, Lamač-Tiefenpaß, sowie der Ausblick in den östlichen Teil der Donau-Tiefenebene, einschließlich des Raumes Prievoz-Trnávka, wo der Weg über Gerulata-Furt mündete. Die Entfernung zwischen den beschriebenen Beobachtungstürmen beträgt 300-400 m (seit dem 2. Weltkrieg bis unlängst waren diese zwei strategischen Lagen von Militär besetzt). Von beiden Lagen konnte die Bewegung an den Fernwegen beobachtet werden. Der dritte Beobachtungsturm (mit Aussicht in Richtung Gerulata und das ganze Donauufer bis Hainburg) befand sich auf dem Bratislavaer Burghügel. Im Rahmen des Signalisationsystems bildeten diese drei Höhenlagen einen Bestandteil der Militärabwehr im Vorlimes-Streifen, der damals ein Bestandteil des feindlichen, barbarischen Gebietes gewesen ist.

In der Lage „Hradná vyvýšenina“ in der Altstadt (Staré mesto) fand man bearbeitete Steine, Bruchstücke von architektonischen Gliedern, Anschriftfragmente, Ziegel mit Stempeln der 15. Legia Apollinaris.<sup>44</sup> Im Jahr 1989 fand man in der sekundären Lage ein Relieffragment mit dem Oberleib eines Mannes, mit bekranztem Kopf, stark beschädigt. Am ehesten handelt es sich hier um einen Bestandteil einer Komposition, die den Akt der Militärwürde dem siegreichen Feldherrn oder dem Kaiser - wahrscheinlich dem Domitianus<sup>45</sup> darstellt.

Ein Lager wird in der Nähe des nördlichen, noch im Mittelalter schiffbaren Donauarmes - Primaciálny palác, Laurinská Str., Gorkého Str., vermutet. Davon stammen auch zwei Ziegelbruchstücke mit Stempel (Abb. 9).<sup>48</sup>

Das Verzeichnis der Einzelfunde stellt in dieser Form die Grundlage zur Feststellung, wann die Römer den Karpatenteil von Bratislava besetzt haben, dar. Es handelt sich hier um Ziegel mit dem Stempel der 15. Legia Apollinaris (Lage Altstadt (Staré mesto)), weiter die maskenartige Lampe (Somársky vrch), eine Domitianus-Münze („Na Hrebienku“), Militärdiplom aus dem Jahr 84 (Lage unbekannt), Fragment mit Domitianus-Oberleib (Hradný kopec) in die Domitianus-Zeit (81 - 96) datiert. Er war derjenige, der in den Kämpfen gegen die Germanen (svebisch-sarmatischer Krieg in den Jahren 89 - 93) taktisch den von uns verfolgten Raum am linken Donauufer sicherte und somit die Basis der Vor-Limes-Zone gelegt hat.

Im westlichen Karpatenteil gehört dieser Zeitperiode ein Teil der Funde aus Devín.<sup>52</sup> Die Aufmerksamkeit wird hier nur zwei Einzelfunden gewidmet. Erstens handelt es sich um eine bronzene Hängelampe (Abb. 11), ein Erzeugnis der hellenistischen Werkstätten aus dem letzten Viertel des 1. Jahrhunderts.<sup>53</sup> Zweitens ist es ein Fragment eines Bronzehelmgriffes, das hier die Reitergarnison belegt – massive gegossene Hälfte, von der Außenseite rund, von innen hohl, in Form eines Delphins.<sup>54</sup> Der Unterschied liegt darin, daß es eher einem Süßwasserfisch ähnelt: geritzte Halbkreise in Reihen deuten Schuppen am Körper an (Abb. 12).<sup>55</sup> Solch ein Bronze Griff kommt an den Eisenhelmen des Typs Niederbieber, die an der Rheingrenze, datiert in das letzte Viertel des 2. bis Anfang des 3. Jahrhunderts, verbreitet sind, vor.<sup>56</sup> In der Bratislavaer Mikroregion wurde noch ein Helm gefunden (ebenfalls ein Einzelfund), und zwar in Bratislava-Rusovce – Gerulata. Dies ist ein Parade-Kommandantshelm: dreiteilig, aus Bronzeblech, reich plastisch (Adler, Schlange) und mit geritzten Szenen verziert (die Stirnseite mit Mars und Siegesgöttinnen, am Hinterteil mit einer Jagdszene – Abb. 14). Er steht den Helmen vom Typ Weiler-Guisborough, aus dem 1.–2. Jahrhundert,<sup>58</sup> nahe. Wie aus der näheren Analyse des Finders hervorgeht, stellt er einen selbständigen Typ – den Helm des Typs Gerulata, vor.

Im 2. Jahrhundert, als sich das Gebiet von Vor-Limes-Raumes – dank Traianus – hinter dem Karpatenteil von Bratislava (Lager in Stupava) erweitert hat, kommen die Funde sehr selten. Im Ostteil (Trnávka) fand man eine Gesichtsattasche aus bronzenem Eimer (situla-ähnlich) – ein Einzelfund (Abb. 5, 4).<sup>61</sup> Sie vertritt ein degeneriertes Erzeugnis der Attaschen mit einer Medusa-Abbildung der älteren südgalischen Werkstätten. Eine vereinfachte Durchführung (es fehlen die Tierprotone) wird in die Eggers Stufe B2<sup>61</sup> datiert.

Vom Standpunkt der Vollständigkeit der Einzelfunde ist eine Erwägung über das Steinrelief (Anfang des 3. Jahrhunderts) mit der Darstellung von Neptun und Victoria, im Städtischen Museum von Bratislava aufbewahrt, notwendig (Abb. 15). Seine nachträgliche Lokalisierung in Carnuntum ist, wie wir schon in einer anderen Studie erläutert haben, unbelegbar.<sup>63</sup> Die Grundangaben in Kürze: Th. Mommsen erwähnt in der Zusammenstellung der Inschriften aus Pannonien im Jahr 1873 (CIL 3, S. 461) ein Votivaltar aus Bratislava. Nur am Rande erwähnt er eine reliefverzierte Steinplatte im Garten der bekannten Baufirma K. und I. Feigler. Und das auch trotzdem, daß ein bedeutender Archäologe, gebürtig aus Bratislava – Fl. Römer, geschrieben hat, daß beide Steine nach Bratislava aus dem Gebiet südlich der Donau gelangt sind. Er bekräftigte dies dadurch, daß trotz Ausgrabungen in Bratislava keine Belege der römischen Besiedlung<sup>64</sup> gefunden wurden. Das Relief brachte in seinem Garten der Architekt K. Feigler selbst, nachdem es beim Aufbau in der Altstadt (Staré mesto) entdeckt wurde. Es diente schon vorher oder erst nachdem als eine Zielscheibe, was 6 Eintiefungen (Abb. 15) belegen. Wahrscheinlich unter dem Einfluß von Fl. Römer veröffentlichte W. Kubitschek<sup>65</sup> im Führer durch Carnuntum seine Zeichnung mit der Bemerkung „verlorengegangenes Relief“. In der Literatur nach dem 2. Weltkrieg kehrten O. Pelikán und F. Křížek zu diesem Problem zurück. Beide versuchten seinen Ursprung aus Carnuntum, ohne über die erste Erwägung zu wissen, zu belegen. Aus diesem Gesichtspunkt ausgehend, gehört das Steinrelief mit der Darstellung des Neptun und Victoria, zusammen mit dem Votivaltar (datiert in die Jahre 209 – 211), zu den auf dem Gebiet von Bratislava aufgedeckten römischen Funden, mit vollem Recht.<sup>66</sup>

Aus dem steinbildhauerischen Schaffen gehören zu ihnen auch weitere Fragmente mit Inschriften (Anfang des 3. Jahrhunderts), die auf dem Burghügel gefunden wurden.<sup>67</sup>

Aus der jüngeren Römerzeit sind die Funde aus Bratislava seltener. Über gewisse Änderung der ethnischen Struktur der Besiedlung im Karpatenteil von Bratislava spricht der aufgedeckte Teil eines germanischen Gräberfeldes (Malinovského Str.)<sup>68</sup> und villa rustica (?) in Dúbravka.<sup>69</sup> Zu der spätrömischen Zeit gehört auf der Gorkého Str., an der Stelle des ersten römischen Lagers gefundene Tonlampe (Abb. 16)<sup>70</sup> und eine Garnitur von Goldschmuck (unbekanntes Fundort), die eher das Inventar eines Grabes als ein Hortfund (Abb. 17) darstellt.<sup>71, 72</sup>

Übersetzt von Lubomír Novotný